

Bilimsel Tefsirin Mahiyeti Üzerine

 MEHMET EMİN YURT^a

Geliş Tarihi: 03.12.2018 | Kabul Tarihi: 30.01.2019

Öz: Kur'ân'ın tefsiri üzerinde başlangıcından itibaren önemle durulmuş, doğru bir şekilde anlaşılması ve aslına sadık kalınarak sonraki kuşaklara aktarılması için bir hayli çaba sarf edilmiştir. O'nun manalarına hanel getirebilecek herhangi bir tefsir biçimi veya yaklaşımı şiddetli tenkitlere maruz kalmıştır. Müslümanların Kur'ân'a dönük bu hassas yaklaşımı sebebiyledir ki, istisnasız bütün tefsir yöntemleri bir şekilde tenkide uğramışlardır. İçinde zayıf senedli haberlerin olması yönüyle, rivayet yöntemi; yine içinde şahsî yorumları barındırmasından dolayı dirayet yöntemi ve alt dalları, bir şekilde bu eleştirilere hedef olmaktan kendilerini kurtaramamıştır. Bu çalışmamızda dirayet tefsirinin bir alt dalı olarak da telakki edilen bilimsel tefsir üzerinde duracağız. Bu tefsir yönteminin mahiyeti, temel kavramları, gelişimi, ihtiyaç duyulan yönleri, eksik kalan tarafları, bu yöneme yöneltilen eleştirilerin ne olduğu ve bunlara nasıl cevap verildiği gibi temel konular üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, tefsir, bilim, bilgi, bilimsel tefsir.

^a İğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
neml88@hotmail.com

On the Nature of Scientific Tafsir

Abstract: From the beginning, the tafsir of the Qur'an has been emphasized and efforts have been made to ensure that it is understood correctly and passed on to the next generations. Any form of interpretation or approach that can prejudice his meaning has been subjected to severe criticism. Because of this sensitive approach of the Muslims towards the Qur'an, all the tafsir methods without exception have been criticized in some way. The narrative method in terms of having weak sources in it; because of the personal comments within it, the method of Dirayet and its sub-branches somehow failed to save themselves from being the target of these criticisms. In this study, we will focus on the scientific tafsir which is also considered as a sub-branch of the method of Dirayet. We will focus on basic issues such as its nature, basic concepts, development, needed aspects, missing sides, criticism of this method and how these critiques are answered.

Keywords: Qur'an, tafsir, science, knowledge, scientific tafsir.

© Yurt, Mehmet Emin. "Bilimsel Tefsirin Mahiyeti Üzerine." *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17 (2019), 103-142.

Giriş

Yüce Allah'ın bütün insanlar için hidayet rehberi olarak gönderdiği Kur'ân üzerinde, başta Hz. Peygamber (sas), onun ashabi ve onların takipçileri olmak üzere başlangıcından itibaren pek çok tefsir yapılmıştır. Vahyin nâzil olduğu dönemde Kur'ân'ı anlamak çok fazla zor olmadığından, Hz. Peygamber (sas) sadece gerekli görülen yerlerde bazı açıklamalar yapmış, gelen emir ve yasakları da bizzat uygulayarak Kur'ân'ı hem teorik hem de pratik olarak hayata geçirmiştir. Onun bu söz ve uygulamaları, o zamanın ihtiyaçlarına cevap vermenin yanı sıra sonraki dönemlerin ihtiyaçlarına çözüm üretme noktasında vazgeçilmez birer örnek teşkil etmiştir. Sahabe ve tabiûn da ihtiyaçlar nispetinde ve açıklanması gereken ayetlerin anlaşılması noktasında Hz. Peygamber'in (sas) söz ve davranışlarını esas alarak Kur'ân'ı tefsir etmişlerdir.

Kur'ân'ın bazı ayetleri diğer bazı ayetlerini açıklar mahiyette olduğundan, tefsir yapılırken evvela Kur'ân'ın diğer ayetlerine başvurma gereği ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle başta Kur'ân'ın yine Kur'ân'la, Hz. Peygamber'in (sas) sözleriyle, sahabe ve tabiûnun görüşleriyle tefsir edilip açıklanması şeklinde gelişip belli bir kıvama ulaşan tefsir biçimleri, sonraki dönemlerde "rivayet usulü" olarak adlandırılmıştır. Zaman içinde bu tefsir biçiminin icrasında bazı kural ve kaidelere riayet etme gereği hâsıl olmuştur. Bu gereklilikler teamüllere dönüşmüş, böylece bu tefsir biçimi kendine has özellikleri olan ve "rivayet metodu" olarak adlandırılan bir metoda dönüşmüştür. Hiç şüphesiz ki, en esaslı tefsir metodu da budur.

Karşılaşılan farklı iklim koşulları ve farklı toplum yapısından kaynaklı ihtiyaçların etkisiyle, "yine Kur'ân'ın bazı ayetleri veya Hz. Peygamber'in (sas) bazı sözleri referans alınarak" farklı tefsir biçimlerine yönelmeler olmuş, "dil, edebiyat, nahiv, kıraât vb." yönlerden tefsirler tezahür etmeye başlamıştır. Genel olarak "dirayet metodu" olarak adlandırılan ve kendisini rivayetlerle sınırlandırmayan bu tefsir biçiminin pek çok türleri bulunmaktadır. İctimaî, edebî, işarî, lügâvî vb. şekillerde ifade

edilen tefsir hareketlerini, dirayet metodu dairesinde ele almak mümkündür. İlmî veya bilimsel tefsir olarak adlandırılan tefsir hareketleri de bu çerçevede değerlendirilir.

Kur'ân, Müslümanların dünya görüşlerinin teşkilinde ve hayatı yaşama biçimlerinin tanziminde temel dayanak noktasıdır. Yüce Allah'ın kâinatı yaratmasının hikmetinin bir gereği olarak, yeryüzünde pek çok kavim ve millet bir arada yaşamakta, her biri kendine has bir kültürel yaşam biçimi oluşturmakta ve değişik alanlarda birbirleriyle etkileşim halinde hayatlarını devam ettirmektedirler. Yüce Allah'ın daimi olarak faal olup her an bir işte ve yaratma eyleminde bulunması,¹ insanları sürekli olarak değişik imtihanlara tabi tutması,² kimini kimine üstün kılması,³ zafer günlerini insanlar ve toplumlar arasında deveran ettirmesi,⁴ mümin-kâfir ayırımı yapmaksızın her insana kendi çalışmasının karşılığını vermesi⁵ ve bu noktada asla haksızlık yapmaması⁶ sebebiyledir ki yeryüzünde hareket ve değişim durmadan devam eder. Sünnetullah'ın değişmez kanunları haricinde⁷ her şey değişip durur. Yeni nesiller, yeni yaşam biçimleri, keşifler, icatlar, yenilikler ve kültür formları meydana gelir. Bütün bu yenilikler bir süre sonra eskiyip kaybolur ve yerlerine başkaları geçer. Yüce Allah'ın *Zat-ı zü'l-Celâl*'i haricinde her şey fani olduğundan, mahlûkat ve ona ait her şey değişir. Bu değişim süreci, bazen yavaşlarsa da hiçbir dönemde kesintiye uğramaz.

Tefsir sahasında da bu değişimin izlerini görmek mümkündür. Genel olarak rivayet ve dirayet başlığı altında zikredilen bütün tefsir türleri, bu değişim olgusunun Müslümanlık kimliğinin değişik iklim ve coğrafyalardaki asırlık zaman dilimlerine yayılmış olan farklı tezahürlerinden başka bir şey değil-

¹ Rahman, 29.

² Bakara, 155; Enbiya, 35;

³ Bakara, 253; Nisa, 34 ve 95; Nahl, 71.

⁴ Al-i İmran, 140.

⁵ İsra, 18 ve 19; Necm, 39.

⁶ Nisa, 49 ve 77; İsra, 71.

⁷ Ahzab, 62; Fâtır, 43; Fetih, 23.

dir. Kısaca Müslümanlar, her asra, o asrın dilini ve araçlarını kullanarak seslenmiş, davalarını ve varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır. Nitekim yeni düşünce sistemleri, fikirler ve tefsirler üretemeyenler; topluma, hayata ve evrene çoğunlukla yabancıların dünya görüşleri ile bakmaktan kendilerini kurta-ramazlar ve nihayet öz benliklerini kaybederler.⁸ Bu sebepledir ki Kur'ân'a dair yapılan tefsir ve açıklamalar hiçbir zaman eksik olmamış, her dönemin şartlarına ve ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte eserler Müslüman âlimler tarafından ortaya konulmuştur. Elbette ki uygulanan her metot veya ortaya konulan her eserde birtakım eksikliklerin veya aşırılıkların olması mümkündür. Bu yönüyle bütün ilmî çalışmalarda olduğu gibi tefsir sahasında uygulanan metotlarda veya ortaya konulan eserlerde eleştiriye açık bazı hususlar olabilir. Genel olarak tefsir tarihine bakıldığında zaman, hem rivayet türü tefsirlere hem de dirayet türü tefsirlere dönük olarak pek çok eleştirinin yapıldığını görmekteyiz. Aynı durum, ilmî veya bilimsel tefsirler için de söz konusudur. Bu makalemizde, bilimsel tefsirin ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı, temel dayanakları, bu tarz tefsirler yapılırken eksik bırakılan veya aşırılığa düşülen noktaların neler olduğu gibi hususlara temas etmeye gayret edeceğiz. Meselenin kavramsal çerçevesinin oluşturulması için, evvela “tefsir, tev’îl, bilgi, bilim ve bilimsel bilgi” gibi kavramları kısaca izah edip bunların benzer veya farklı tarafları üzerinde duracağız.

1. Tefsir ve Te’vîl

Tefsir kavramının terim manası “Kur'ân'ın manalarını keşfetmek, ondaki müşkül ve garip lafızlardan kastedilen şeyi beyan etmektir.” Yorumlamak anlamına gelen te’vîl kavramı ise “manayı, zahirî yönden mutabık olan iki ihtimalden birine yüklemek; ayeti, muhtemel olduğu manalardan birine rucû ettirmektedir.”⁹ Kısaca tefsir, lafzın manasını layığı ile anlayıp açıkla-

⁸ İbrahim Hilmi Karlı, *Kur'ân'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülâhazalar*, Diyanet İlmî Dergi (Kur'ân Özel Sayısı), Ankara, 2012, s. 439.

⁹ Râgıb el-İsfehâni, *el-Müfredât*, Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâzî, ysz., tsz., Te’vîl kavramı için: I, s. 39, Tefsir kavramı için: II, s. 491; Bedreddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhan fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru't-Turâs, Kâhire, II,

mak; te'vîl ise doğru anlaşılmuş manalardan birisini diğer manalara tercih etmektir. Tefsir ve te'vîl faaliyetlerinin merkezinde "Kur'ân'ın anlaşılması gayesi" olunca, bu faaliyetlerin nüzûl zamanından beri var olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Temel gaye bir ve tek olmasına rağmen, müfessirlerin kimliği ve kişiliği, yapılan tefsirlerin önemini ve geçerliliğini daha bir belirleyici kılmıştır. Mesela Hz. Peygamber'in (sas), sahabenin veya tabiûnun yapmış olduğu tefsirler ile sonraki dönem âlimlerinin tefsirleri arasında hem nitelik hem de nicelik yönüyle esaslı farklar vardır.

İçinde yaşanan her bir dönemin ve çağın ortaya çıkardığı birtakım ihtiyaçlar da tefsir ve te'vîl faaliyetlerinin hem yöntem hem de kaynak çeşitliliğinin artmasında etkin rol oynamıştır. Çünkü İslam'ın esasını oluşturan Kur'ân, sadece yeryüzünü değil, bütün bir kâinatı Yüce Yaratıcının mülkü olarak Müslümanların nazarına vermekte ve onları kâinatta olup biten hiçbir şeye kayıtsız kalmamaya teşvik etmektedir. Bu nedenle Kur'ân'ı tefsir ve te'vîl faaliyetleri, günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam edip gelmiş ve zaman içinde çeşitli tefsir ekolleri oluşmuştur. Bununla birlikte tefsirleri genel olarak rivayet tefsirleri ve dirayet tefsirleri olmak üzere iki kısma ayırabiliriz.

a. Rivayet Tefsiri: Ayetleri Kur'ân'daki başka ayetlerle, Hz. Peygamber'in (sas) sözleriyle, sahabenin nakilleriyle, tâbiûnun görüşleriyle açıklamak şeklinde yapılan tefsir türüdür. Buna me'sûr veya naklî tefsir de denilir. Rivayet tefsiri başlangıçta rivayet tarikiyle başlamış, Hz. Peygamber'den (sas) sahabeye, onlardan tabiûna intikal etmiştir. Gerek rivayet edilen bilgilere gerekse de bunları rivayet edenlere yönelik bazı usul ve kaideler takip edilmiştir.¹⁰

b. Dirayet Tefsiri: Rivayetlere münhasır kalmayıp, dil,

147-149; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1985, s. 213-214.

¹⁰ Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessîrîn*, Mektebetu Vehbe, Kâhire, 2000, I, s. 104; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 228-229.

edebiyat, din ve çeşitli bilgilere dayanılarak yapılan tefsirlerdir. Buna rey ve ma'kûl tefsir de denilir. Buradaki reyden maksat içtihatdır. Bu tefsir türü bir zarurete, bir maslahata binaen ortaya çıkmıştır. Kur'ân, Arapça olarak nazil olduğundan, onun anlaşılması bazı ilimlerin öğrenilmesini zorunlu hale getirmiştir. Keza İslam'ın sınırları genişledikçe, muhtelif ilimler ve felsefi fikirler ilerledikçe ve çeşitli mezhepler ortaya çıktıkça, tefsirlerde de bu hususlara dair malûmat verilmesi gerekli hale gelmiştir. Bu gibi ihtiyaçlardan dolayı dirayet tefsirinin ortaya çıktığını söyleyebiliriz.¹¹

Rivayet veya dirayet olsun, tefsir ameliyesi kolay ve zahmetsiz bir iş olmamış, pek çok yönden ihtiyaç duyulmasına, teşvik edilmesine ve toplum tarafından da rağbet görmesine rağmen, bazı eleştirilere maruz kalmaktan da kurtulamamıştır. Hem rivayet hem de dirayet kapsamındaki tefsir türlerinin tamamında esas nokta yapılan bütün yorumların "Kur'ân'a mutabık" olması ve öze bağlı kalınmasıdır. Buradaki öz ve asıl, Kur'ân'ın ilâhî bir söz olması, kısaca düşmez-kalkmaz, yanılmaz ve yanılmaz olan Allah kelâmı olmasıdır. Öze ve asla sıkı sıkıya sadakati gerektiren bu husus, kimilerince şüphe veya irdelenmeye kapalı inanç manasına gelen "dogma"¹² kavramına zahiren benzetilse de,¹³ Kur'ân'ı veya ona dönük yapılan tefsirleri "dogma" olarak nitelemek mümkün değildir. Bu durum, durmak ve yorulmak bilmeyen bir yapıda yaratılmış olan insan aklına, tıkanıklığa düştüğü durumlarda bir sığınma mekânı sunmak, ona nefes alma imkânı vermektir. Çünkü tamamen akla, şüpheye ve irdelenmeye dayalı bir bilgi anlayışı, bir müddet sonra insanı yorar ve yıpratır. Bilginin esas kaynağı, zirve noktası ve nihai mercii Yüce Allah'tır. Kur'ân da O'nun kela-mıdır. Bu bakımdan, insan tarafından üretilmiş olan bilimsel bilgilerin tamamı, O'nun mülkündeki canlı ve cansız varlıkların "beşerî tarzda yorumlanması ve betimlenmesinden" ibarettir.

¹¹ ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessîrûn*, s. I, 108; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 230-231.

¹² Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 248.

¹³ Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, s. 26.

Bu nedenle Yüce Allah hesaba katılmadan yapılan her gözlem, deney, analiz ve yorum bir yönüyle mutlaka eksiktir. Bu eksiklikle yola çıkılarak teşekkül ettirilen her düşünce sistemi, ardu arkası gelmeyen deneme-yanılmalar zinciri olmaktan kendisini kurtaramamıştır. Nitekim tamamen şüphe ve varsayıma dayalı bir araştırma karakteriyle hareket eden anlayışlar, durmadan birbirlerini çürüten asılsız varsayımların ve hiçbir sonuca götürmeyen eksik görüşlerin birikimi olarak ortada kalmıştır.¹⁴

Görüşleri çürütülen ve düşünce sistemleri çökertilen şahsiyetler, şiddetli tenkitlere uğramış, maddi ve manevi kayıplarla karşılaşmışlardır. Seküler karakterdeki bilimsel bilgi anlayışının tarihsel serüveninde bu tür neticelerin misalleri çoktur. Oysa hem fıkıh ve kalam gibi diğer dinî ilimlerde hem de tefsir faaliyetlerinde, doğruya da yanlışta da müsamaha gösterilmiştir. İsbetli içtihadı iki, isbetsiz içtihadı ise bir sevap vaad edilmek¹⁵ suretiyle hiçbir zaman düşünmenin ve tefekkür etmenin önü tıkanmamış ve dinî ilimlerde karşılıklı eleştiriler eksik olmamıştır. Bunun sonucunda da dinî ilimlerde canlılık başlangıcından günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Dolayısıyla bu mahiyetteki bir ilim anlayışına, sırf dinî olduğu için “dogma” yakıştırmaları yapmak isabetli bir yaklaşım değildir.

Bilimsel tefsire geçmeden önce “bilim, bilgi ve bilimsel bilgi” üzerinde durmak gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü bilimsel tefsirden bahsedebilmek için mutlaka “bilim” kavramının üzerinde de durulması, bu kavramın artı-eksilerinin, tasvip edilen ve eleştirilen yönlerinin bilinmesi gerekir.

2. Bilgi, Bilim ve Bilimsel Bilgi

Bilgi ve bilim kavramları farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bazılarına göre bilgi, yeterince doğrulanmış olgusal bir önermenin dile getirdiği şeydir. Bilgi teorisi “bilgilerin kökeni, niteliği ve geçerliği ile ilgili sorunları inceleyen felsefe kolu” mana-

¹⁴ Fatih Topaloğlu, *Modern Bilim Üzerine Bir Eleştiri*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 36, Erzurum, 2011, s. 124-125.

¹⁵ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru İbn Hazm, Kâhire, 2008/1429, İ'tisâm, 21.

sına gelir.¹⁶ Klasik bir tanımlamayla bilgi, “bilen (insan) ile bilinen şey (nesne) arasında kurulan bağıdır” veya bu bilişsel süreç neticesinde ortaya çıkan üründür.¹⁷ Bilim (science) ise, “gözlemsel olguları betimleme ve açıklama yolunda genellemelere ulaşmak ve bunları yine olgularla doğrulamak sürecidir.” Bilimsel yöntem (scientific method), “evreni anlama ve doğa kuvvetlerini denetleme yolunda kullanılan zihinsel ve eylemsel işlemlerin tümünü” ifade eder.¹⁸ Bilgiyi, kaynağına göre farklı türlere ayıranlar da olmuştur. Buna göre, hayal gücüne veya masalımsı hikâyelere dayalı bilgiye “mitsel”; akla veya tefekkürü dayalı bilgiye “felsefi”; gözlem, tecrübe ve ölçmeye dayalı bilgiye “bilimsel”; vahye dayalı bilgiye ise “dinî” bilgi denir.¹⁹

Antik dönemin ilk düşünürleri, bilgiyi aklî bir gerekçelendirme eylemi olarak görmüşlerdir. Buna göre bilgi, doğru inancın iletilmesi ve bilen kişinin inancının “niçin doğru?” olduğunu açıklamasıdır.²⁰

Bilimsel bilginin elde edilmesinde takip edilen klasik evreler genel olarak şunlardır: Önce bir tahminde bulunmak gerekir. Tahminlerin doğru olma olasılığı varsa ondan çıkarılacak sonuçların neler olabileceğini hesaplamak,²¹ gözlem ve deney yoluyla olguları toplayıp kaydetmek; toplanan olguları sınıflandırmak, karşılaştırmak ve yorumlamak; tümevarım yoluyla genellemelere varmak; genellemelerden mantık kuralları gereğince varsayımlar üretmek; varsayımları gözlem ve deney yoluyla sınamak; doğrulanan varsayımları yasalılaştırmak ve yasalardan açıklayıcı kuramlara erişmek.²²

Bilim, birikmecî ve artmacıdır. Ele aldığı konular yönüyle nesnel olduğunu iddia eder. Hem doğrulanabilir hem de yan-

¹⁶ Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, s. 247.

¹⁷ Lokman Çilingir, *Bilimin Doğası ve Öğretimi* (1. Bölüm: Bilim Felsefesi), s. 2.

¹⁸ Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, s. 247.

¹⁹ Çilingir, *Bilimin Doğası ve Öğretimi*, s. 3.

²⁰ Cemile Zehra Köroğlu & Muhammet Ali Köroğlu, *Bilim Kavramının Gelişimi ve Günümüz Sosyal Bilimleri Üzerine*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 25, 2016, s. 2-3.

²¹ Topaloğlu, *Modern Bilim Üzerine Bir Eleştiri*, s. 126.

²² Çilingir, *Bilimin Doğası ve Öğretimi*, s. 8.

lıslanabilir karakterdedir. Bilim sürekli bir araştırma faaliyeti olduğu için bilimsel bilginin mutlak ve değişmez olamayacağı sonucu ortaya çıkar. Bilim, sürekli gözlem, deney ve araştırmalar eşliğinde varlığını devam ettiren bir sürecin ürünüdür. Bilimsel bilgi, ait olduğu alt dallara göre bir kesinlik ölçüsüne sahip olmakla beraber, bu kesinliği bütün bilimsel dallarda aynı oranda aramamak gerekir. Mesela, matematik ve fizikteki kesinliği tarih ve psikoloji bilimlerinde aramak isabetli sonuçlar vermez.²³ Günümüz bilim dünyası, özellikle sosyal bilimler, göreliliği öne çıkarmakta ve böylece bilimdeki mutlaklık, doğruluk, tekçilik vb. kavramlar eskisi kadar güvenle sahiplenilmemektedir. Başka bilme şekillerinin var olabileceği ve doğrunun tek olamayacağı ifade edilmektedir. Buna göre bilim, toplumsal bir etkinlik olarak, toplumu var eden her şeyin izlerini taşır. Bir toplumun doğrusu, başka bir toplum için doğru olmayabilir. Dolayısıyla gerçeklik, görecelidir.²⁴ Oysa Kartezyen felsefesinin ve ondan türeyen dünya görüşünün temelinde yer alan bilimsel bilginin kesinliğine olan inanç, yıllarca bir devrim olarak sunulmuştu. Fakat XX. yüzyıl fiziği, bilimde hiçbir mutlak doğrunun olamayacağını, bütün kavram ve kuramların sınırlı ve tahmini olduğunu ortaya koymuştur.²⁵

Tarihin bazı dönemlerinde bilime karşı duyulan güvenin aşırı bir şekilde abartılması ve onun adeta dinsel bir kılığa sokulması; şaşmaz, kesin yasalar ortaya koyduğu düşüncesi ile sonuçlanmıştır. Böylece bilimin üstünlüğünün onun doğasından geldiği varsayımı, bilimin de ötesine geçerek herkes için adeta bir iman nesnesi haline geldiği durumlar olmuştur.²⁶ Bu anlayıştan geriye sadece “din dışı” felsefe ve “din dışı” bilim, yani gerçek entelektüalitenin inkârı, bilginin en alt düzeyde sınırlandırılması kalmıştır. Hiçbir ilkeye bağlı olmayan olayların empirik ve analitik incelenmesi, bir yığın anlamsız ve belir-

²³ Çilingir, *Bilimin Doğası ve Öğretimi*, s. 6.

²⁴ Köroğlu, *Bilim Kavramının Gelişimi ve Günümüz Sosyal Bilimleri Üzerine*, s. 12-13.

²⁵ Topaloğlu, *Modern Bilim Üzerine Bir Eleştiri*, s. 128.

²⁶ Topaloğlu, *Modern Bilim Üzerine Bir Eleştiri*, s. 123.

siz ayrıntılar içinde dağılma, durmadan birbirlerini çürüten asılsız varsayımların ve modern uygarlığın mevcut tek üstünlüğünü oluşturan pratik uygulamalar dışında, hiçbir sonuca götürmeyen eksik görüşlerin birikimi kalmıştır. Aydınlanma filozoflarının modernlerin önünde açtıkları akıl, akıl dışı olan her şeyi aklın ilerlemesine bir direnç olarak algılamıştır.²⁷ İşte bu noktada, her zaman için bir dalgalanma durumunda olan “bilimi” yeniden tanımlayıp, onu hipotezlere “ve onların deneysel doğrulamalarına dayanan ve sürekli değişen bu özelliğini, dinî bilginin kalıcı hakikatleriyle ilişkilendirilebilecek bir tarzda şekillendirmek gerekir. Kur’ân’ın öğretisine göre Yüce Allah, gerçekliğin açık ve gizli tüm düzeylerinde var olan her şeyi bilir. Bilginin her türü Yüce Allah’a aittir. O’nun nuru altında veya ilahî Akıl’da var olur.²⁸ Nitekim Kur’ân’da şöyle buyrulmuştur: “*Gayb ve şehâdet âlemini de, görünmeyen ve görünen âlemi de bilen, Büyük ve Yüce olan O’dur.*”²⁹ Sonuç olarak tamamen akla dayanan bir bilim, hiçbir olay veya olguyu ebedî ve mutlak olarak açıklayamaz. Bu sebepler zincirindeki bazı boşluklar, bilim vasıtasıyla tamamlansa bile mutlak bir ilk sebebe varılacak değildir. Çünkü sadece bilime dayalı bilgi, daima izafi ve şartlı olarak kalacaktır.³⁰ Genel olarak bilginin veya bilimsel bilgi anlayışının ve buna dayanan metotların karakteristik özellikleri bu şekilde özetlenebilir.

Görüldüğü üzere bir tarafta “mutlak bilgi kaynağı olarak vahyi esas alan” tefsir ilmi; diğer tarafta ise “aklı temel hareket noktası, dayanağı ve mutlak bilgi kaynağı olarak esas alan” bilim anlayışı bulunmaktadır. Bu iki alan arasında “birleştirilmesi bir hayli zor olan keskin hatlar bulunduğu aşikârdır. İşte “bilimsel tefsir faaliyeti” bir bakıma bu hatları cem etme, durmadan değişen dinamik yapısıyla ve beşeri aklın ürünleri olarak lanse edilen bilimsel bilgileri, her türlü fani bağ ve kayıttan

²⁷ Topaloğlu, *Modern Bilim Üzerine Bir Eleştiri*, s. 124-125.

²⁸ Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâmî Bilim Nedir?*, İslâmî Araştırmalar Cilt: 7, Sayı: 1, Kış Dönemi, 1993-94, s. 11, (Çev: Mevlüt Uyanık)

²⁹ Ra’d, 9.

³⁰ Topaloğlu, *Modern Bilim Üzerine Bir Eleştiri*, s. 123.

kurtarabilecek yegâne ve mutlak ilâhî bilgi kaynağıyla buluşturma çabasıdır. Bu yönüyle bilimsel tefsir, yapılması oldukça zor bir iş olarak karşımıza çıkmaktadır. İki disiplin arasındaki bu direnç noktalarına genel hatlarıyla temas ettikten sonra bilimsel tefsire geçebiliriz.

3. Bilimsel Tefsir

Bilimsel tefsir için pek çok tanım yapılmış ve farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kişinin bilimsel tefsire karşıt veya taraftar oluşuna göre bu tanımlar farklılık arz etmektedir.³¹ Bu tanımları genel olarak üç farklı kategoride değerlendirebiliriz.

3.1. Bilimsel Tefsiri Yöntem Olarak Algılayan Yaklaşım

Dirayet tefsirinin bir türü olarak da değerlendirebileceğimiz bilimsel tefsir için Kur'ân'ı merkeze alarak bilimsel verileri bir araç olarak kullanan ve onu bir yöntem olarak telakki eden tanımlar yapılmıştır. Bu yöndeki tanımlardan birisi şöyledir; "Bilimsel tefsir, insanın eşya ve kâinatla olan ilişkilerini konu alan ayetlerin tecrübeye dayalı bilim dallarının verileriyle açıklanmasını ve bilimsel gelişmelerin bu ayetlerin daha iyi anlaşılmasında veri olarak kullanılmasını ifade etmektedir."³² Bir diğer tanıma göre; "Manalarını izah edecek ve meramını açıklayacak teorik ve pratik yönleriyle yeni kozmik ilimlerin (kevnî ilimlerin) kullanıldığı tefsirdir. Kur'ân'ın pozitif ilimlerle olan münasebeti ve yorumu, bilimsel verilerle ayetlerin delaletleri arasındaki uyumu araştıran, anlamaya ve açıklamaya çalışan tefsirdir."³³ "Bilimsel tefsir, Kur'ân ibarelerindeki bilimsel ıstılahları açıklamaya, onlardan çeşitli ilimleri ve felsefî görüşleri çıkarmaya çalışan bir tefsir çeşididir. Buna göre bilimsel tefsir, Kur'ân ayetlerindeki ilmî ıstılahları açıklamak, onlardan çeşitli

³¹ Ahmet Akbaş, *Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri*, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016/3 yıl: 7 cilt: VII sayı: 15, s. 77.

³² Celal Kırca, *Kur'ân ve Bilim*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996, s. 38; Fatih Tiyek, *Kur'ân'ın Sabiteleri ve Tefsirin Yöntemi Çerçevesinde Bilimsel Tefsire Bakış*, V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı III, s. 106.

³³ Mehmet Kaya, *Bilimsel Tefsir ve Değişim*, Mütefekkir, (Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 5, Haziran 2016, s. 197; [Yusuf el-Kardâvî, *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*, çev. M. Nurullah Aktaş, Nida Yay. I. bs. İstanbul, 2015, s. 435.]

ilimleri ve felsefi görüşleri çıkarmaya çalışmaktır.”³⁴

Tantâvî Cevherî el-Mısırî'nin (v. 1862-1940) *el-Cevâhir fi Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserini bu yaklaşıma misal olarak verebiliriz.³⁵ Müfessir, oldukça kapsamlı olan eserinde, yaşadığı dönemin bilimsel verilerinden istifade ederek Kur'ân'ı tefsir etmeye çalışmış, gereken yerlerde kimya, fizik ve biyoloji gibi bilim dalları tarafından da kullanılan pek çok resim,³⁶ çizim,³⁷ harita ve krokilere³⁸ tefsirinde yer vermiştir. Bu noktada Zağlûl en-Neccâr'ın *Tefsiru'l-Âyâtî'l-Keoniyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eseri de misal olarak verilebilir.³⁹ Bilimsel tefsiri başlı başına bir yöntem olarak gören bir anlayışla kaleme alınan bu tür eserlerin tasvip edilen yönleri olduğu gibi eleştirilebilecek tarafları da bulunmaktadır.

Bu yaklaşım tarzında bilimsel verilerin Kur'ân'ın tefsirinde yardımcı bir unsur olarak istihdam edilmesi durumu vardır. Evrendeki her şey Yüce Allah'ın mülkü olduğuna göre, ayrıca Kur'ân'da neredeyse bütün tabiat unsurlarına ibret nazarıyla bakılmasının ve onların üzerinde tefekkür edilmesinin istendiği dikkate alınınca, akılla yapılan bu düşünme ve tefekkür neticesinde elde edilen ve günümüzde adına “bilimsel veri” denilen birtakım neticelerin, maksadı aşmayacak ve ölçüsü kaçırılmayacak bir derecede Kur'ân'ın tefsirinde kullanılmasında sakınca yoktur. Bu nedenle, Kur'ân'ın temel esaslarının merkeze alındığı ve bilimsel verilerin araç olarak kullanıldığı bir tefsir, kanaatimizce faydalı neticelerin ortaya çıkmasına vesile olacaktır.

³⁴ ez-Zehabi, *et-Tefsîr ve'l-Mufessîrîn*, II, s. 349; Emîn el-Hülî, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*, Kur'ân Kitaplığı, Ankara, 2001, s. 43, (Trc: Mevlüt Güngör); Nurettin Turgay, *İlmî Tefsîr*, Diyanet İlmî Dergi, Cilt: 38, Sayı: 1, Ocak-Şubat-Mart, 2002, s. 93; Abdurrahman Ateş, *Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, II, (2002), Sayı: 4, s. 117;

³⁵ Tantâvî Cevherî el-Mısırî, *el-Cevâhir fi Tefsîri'l-Kur'ân*, (Mustafa el-Bâbî el-Halebî 1352 Baskısı), I-XXV.

³⁶ Cevherî, *el-Cevâhir*, VII, s. 11-19 (Çok sayıda kuş türüne ait resimler.)

³⁷ Cevherî, *el-Cevâhir*, VII, s. 90, 96; XII, s. 39-43.

³⁸ Cevherî, *el-Cevâhir*, II, s. 21, 30, 32, 191, 192; XII, s. 55 ve 72. sayfalar arasında Dünya'daki kıtalara ait “bitki ve hayvan türlerini” gösteren haritalar misal olarak verilebilir.

³⁹ Zağlûl en-Neccâr, *Tefsiru'l-Âyâtî'l-Keoniyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetu'l-Şurûk, Kâhire, 1428/2008.

3.2. Bilimsel Tefsiri Kur'ân'ın İ'câzıyla İlişkilendiren Yaklaşım

Bilimsel tefsir yaklaşımı, pek çok açıdan i'câzu'l-Kur'ân ilmiyle benzer hususiyetlere sahiptir. Şöyle ki; Kur'ân'ın i'câz vecihleri üzerinde durulurken, onun dinî ve dünyevî pek çok ilmi ihtiva ettiğine dikkat çekilmekte ve bu ilimlerin mahiyetine dair bazen genel bazen de teferruatlı misaller verilmektedir. Mesela İmam Şâfiî'ye (v. 204/819-820) göre, ümmetin âlimlerinin din adına söyledikleri, sünnetin bir açıklaması ve izahı; sünnetin beyân ettikleri ise Kur'ân'ın şerhi ve açıklamasıdır.⁴⁰ Gazâlî'ye (v. 505/1111) göre Kur'ân, dinî ve dünyevî bütün ilimleri ihtiva etmesi yönüyle mu'ciz bir kelimedir. Ona göre bütün ilimler Yüce Allah'ın fiil ve sıfatlarına dâhildir. Kur'ân'da ise O'nun zat, sıfat ve fiillerinin şerhi ve açıklaması bulunmaktadır. Nihayeti olmayan bu ilimlerin hepsine Kur'ân'da birtakım işaretler ve remizler vardır.⁴¹ Gazâlî, bu yaklaşımıyla ilmî tefsir metodunun önünü açtığı gibi ilmî i'câz düşüncesini de ilk defa dile getirmiş olmaktadır.⁴²

Fahrüddîn Râzî de (v. 606/1210) Kur'ân'ın bütün ilimlere kaynaklık edecek şekilde bir muhteva zenginliğine sahip olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Kur'ân bütün ilimlerin temelidir ve kaynağıdır. Mesela, kelâm, fıkıh, fıkıh usûlü, nahiv ve lûgat, tasavvuf ilimleri, ahiret haberleri ve güzel ahlâk prensiplerinin yanı sıra;⁴³ gökyüzü,⁴⁴ yeryüzü,⁴⁵ ağaçlar, bitkiler ve meyvelerin özellikleri, hayvanlarla alakalı malumatlar; hava ve rüzgârlarla ilgili bilgiler;⁴⁶ insan bedeni ile ilgili hususlar; göz,

⁴⁰ Ebu'l-Fadl Celeleddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İbn Kesîr, Beyrût, 1427/2006, II, s. 1025.

⁴¹ Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, Bedir Yayinevi, İstanbul, 1394/1974, I, s. 822, (trc., Ahmed Serdaroğlu).

⁴² Na'im el-Himsî, *Fikretü İ'câzi'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1400/1980, s. 91, ayrıca s. 99; Fadl Hasan Abbas, *İ'câzu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Furkân, Amman, 1991, s. 258.

⁴³ Ebû Abdillâh Ebu'l-Fadl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrût, 2013, II, s. 106-107.

⁴⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVI, s. 234.

⁴⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVI, s. 234-235.

⁴⁶ A'raf, 57, "O rahmetinin önünden rüzgârları müjdecî olarak gönderendir"; Hicr,

kulak, dil, akıl ve insanın anlayışındaki inceliklere dair bilgiler, insanlık tarihiyle alakalı mevzular, âlemin ilk yaratılışından kıyametin sonuna kadar nice bilgiler belli bir oranda Kur'ân'da mevcuttur.⁴⁷ Kurtubî de (v. 671/1273) muhtevasına dikkat çekerek, Kur'ân'ın bir insandan sadır olması mümkün olmayan engin ve sonsuz hikmetler içerdiğini vurgulamaktadır.⁴⁸ Suyûtî de (v. 911/1505), Kur'ân'ın dinî ilimlerin yanı sıra tıp, mühendislik ve dokumacılık gibi pek çok ilmin nüvelerini ihtiva ettiğini ifade etmektedir.⁴⁹

Bunun yanı sıra XX. Yüzyılda tabiî ilimlerin gözlem ve deney yöntemlerine dayanarak tabiatın oluşum ve işleyişi hakkında ortaya koyduğu bazı bilgiler ile Kur'ân'ın tabiatın oluşumu ve işleyişine dair verdiği bilgilerin uygunluk arz ettiği müşahede edilmiştir.⁵⁰ Deniz ve ırmakların yapısı, tatlı ve tuzlu suyun mahiyeti, suyun her canlı için hayat kaynağı olması gibi hususlar, Kur'ân'ın vurguladığı hususlar olup bilimin de inceleme alanına girmektedir. Mesela biyolojinin daha sonradan ulaştığı ve bilimsel bir tespit olan her canlının sudan yaratılmış olması hususu, Kur'ân'da asırlar öncesinden haber verilmiş bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵¹ Bununla birlikte göğün yapısı, yerlerin ve göklerin yaratılışı gibi nice hususlar bu başlık altında zikredilebilir.⁵² Bilhassa kevnî ayetlerin tefsirinde, Kur'ân'ın ihtiva ettiği veya dikkat çektiği ya da teşvik ettiği ve

22, "Aşıluyıcı rüzgârlar gönderdik"; Ra'd, 13, "Gök gürlemesi hamd ile O'nu takdis ve tenzih eder. Melekler de duydukları mehabetten ötürü O'nu takdis ve tenzih ederler. O yıldırımlar gönderir, onlarla dilediği kimseleri çarpar"; Nûr, 43, "Baksana, Allah bulutları sevk ediyor, sonra onları bir araya getirip üst üste yığıyor. İşte görüyorsun ki bunların arasından yağmur çıkıyor. O gökten, oradaki dağlar büyüklüğündeki bulutlardan dolu indirir de onunla dilediğini vurur, dilediğini de ondan korur. Bu bulutların şimşeginin parıltısı nerdeyse gözleri alverecek"

⁴⁷ Bkz; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVI, s. 234-235.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, Dâru 'Âlemi'l-Kutub, Riyâd, 1423/2003, I, s. 73-75.

⁴⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, s. 1030-1035.

⁵⁰ Zağlûl Neccâr, *Min Âyâtî'l-İcâzî'l-İlmî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetu's-Ş-Şurtük, Kâhire, 1433/2012, II, s. 3-24, (Takt: Ahmed Ferrâc).

⁵¹ Enbiyâ, 21/30; "Hakkı, inkâr edenler görüp bilmediler mi ki göklerle yer bitişik (bir bütün) idi, onları Biz ayırdık, hayatı olan her şeyi sudan yarattık. Hala inanmayacaklar mı?"

⁵² Bu husustaki misaller için bkz; Neccâr, *Min Âyâtî'l-İcâzî'l-İlmî*, I, s. 47-52; II, s. 25-40; II, s. 37; II, s. 61.

günümüz bilim dallarının da temel çalışma konusu olarak üzerinde yoğunlaştığı konular bir hayli fazladır.⁵³

Evrendeki çeşitli varlıklar üzerinde düşünülmesi gerektiğini, müntesiplerine bizzat teşvik eden Kur'ân olunca, onu tefsir eden müfessirlerin de bu varlıklar üzerinde düşünmeleri, tefekkür etmeleri ve bunun neticesinde bazı bilimsel neticelere varmaları ve vardıkları bu bilimsel verileri de ayetlerin açıklanmasında kullanmaları kaçınılmazdır. Bunun sonucunda da, başlıca görevi ayetleri açıklamak olan müfessirler, doğrudan veya dolaylı olarak bilimin sahasına girmiş olmaktadır. Çünkü söz konusu bilimsel sahalarda, özü itibarıyla Yüce Allah'ın "bitmek tükenmek bilmeyen kelimelerinin"⁵⁴ bir parçasını teşkil etmektedir ve evrenin esas sahibi olan Yüce Allah, kendi mülkünün sadece manevî derinlikleri üzerinde düşünmeyi değil aynı zamanda onun maddî tarafları üzerinde de düşünülmesini istemiştir. Bilimsel tefsiri, "bilimsel verileri Kur'ân'ın 'icâzıyla ilişkilendirerek" tanımlayanların yapmış oldukları tanımlarda bu hususları müşahede etmekteyiz. Buna göre bilimsel tefsir, "Müfessirin, Kur'ân ibarelerini bilimin ispat ettiği şeylerin ışığında anlamaya ve Kur'ân'ın, nüzul döneminde bilinmeyen bu dakik bilimsel meseleleri ihtiva ederek Allah'ın kelamı olduğunu göstermesi açısından, 'icâz sırlarından bir sırrını ortaya çıkarmaya çalıştığı tefsir çeşididir."⁵⁵ Bu metodu savunanlara göre, Kur'ân, dinî, itikadî ve amelî ilimler yanında değişik çeşitleri ile şu anda mevcut ve gelecekte disiplin haline gelecek doğa bilimlerini de ihtiva etmektedir.⁵⁶

Bu yaklaşım tarzında vurgulanan husus Kur'ân'ın pek çok ilimlerin kaynağı olduğudur. Bu da ancak mucizevî özelliklere sahip beşer üstü bir kelamın vasfı olabilir. Aşırıya gidilmediği sürece, rivayet ve dirayet gibi mutata tefsir metodlarının genel kabul gören temel ilkeleriyle çelişkiye düşülmediği müddetçe

⁵³ Bu misaller için bkz; Bakara, 164; Araf, 185; Yunus, 101; Ra'd, 4; Nahl, 12, Ankebut, 20; Lokman, 10; Şûrâ, 29; Kaf, 6-11.

⁵⁴ Kehf, 109; Lokman, 27.

⁵⁵ Akbaş, *Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri*, s. 78.

⁵⁶ Karslı, *Kur'ân'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülâhazalar*, s. 440.

bu yaklaşım tarzının faydalı ve gerekli olduğu kanaatindeyiz.

3.3. Kur'ân'ı Araç Durumuna Düşüren Yaklaşımlar

Bilimsel tefsir yapılırken, muhtemelen farkında olmayarak, belki de safi bir niyetle yola çıkılmasına rağmen, bazı aşırılıklara düşüldüğü de müşahede edilmektedir. Bilimsel tefsir hakkında yapılan bazı tanımları buna misal olarak verebiliriz. Mesela şu tanımlara bakalım; "Bu tefsir ekolü, Kur'ân'da geçen çeşitli bilim dallarıyla ilgili ayetleri, dinî ilimler dışındaki tecrübi ilimlerle "çağın ilmî icat ve gelişmeleri doğrultusunda" yorumlayan tefsir çeşididir."⁵⁷ Şu tanımı da misal olarak verebiliriz; "Bilimsel tefsir, Kur'ân ayetleriyle müspet ilmin keşifleri arasında ilgi kuran, ayetleri "bu keşiflerin ışığında yorumlayan" tefsir çeşididir."⁵⁸

Yukarıdaki tanımlarda "bilimsel veri ve istihlaların" esas açıklayıcı bir pozisyonda olduğunu, Kur'ân'ın ise "açıklanması gereken kapalı bir metin" şeklinde konumlandırıldığını görmekteyiz. Kanaatimizce bu tür tanımlar isabetli olmamıştır. Çünkü Kur'ân, bizzat kendi ifadesiyle "iyice açıklanmış ve tahkim edilmiş"⁵⁹ olmasının yanı sıra bizzat varlığın temel unsurlarının hepsini genel hatlarıyla "bizzat açıklayandır."⁶⁰ Sürekli oluşum ve değişim halinde bulunan evrende, fûrûattan sayılan bazı alanlarda gerçekten de çarpıcı bazı gelişmeler yaşanabilir ve bunlar geniş kitleleri olduğu gibi Müslüman toplumu da etkileyebilir. Sözelimi teknoloji alanında o denli muazzam gelişmeler olmuştur ki, sadece elli sene gibi kısa bir sürede ortaya çıkıp sonra da demode olan ve tedavülden kalkan pek çok araç gereç olmuştur. Bir zamanlar, teknolojinin en ileri ürünleri olarak telakki edilen nice araç-gereç, yeni nesiller için neredeyse hiçbir değer taşımaz hale gelmiştir. Aynı durum günümüz bilim dün-

⁵⁷ Cüneyt Eren, *Bilimsel Tefsir Metodolojisi*, İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'elesi-I, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları, 1-15, İstanbul, 2005, s. 562; Mehmet Kaya, *Bilimsel Tefsir ve Değişim*, Mütefekkir, (Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 5, Haziran 2016, s. 197.

⁵⁸ Mehmet Sait Şimşek, *İlmî Tefsîr Üzerine*, Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu, Samsun, 1989, s. 199.

⁵⁹ Hûd, 1.

⁶⁰ Nahl, 89.

yasının bütün ürünleri için de geçerlidir. Bu bağlamda, özellikle Kur'ân tefsirinde, tarihin sınırlı kesitlerinde etkin rol oynayan bazı "enstrümanları" temel açıklayıcı referanslar olarak almanın ciddi riskleri olacaktır. Nitekim gerek dünyadaki gelişmeler ölçeğinde, gerekse de Yüce Allah'ın kullarına vermiş olduğu ve vereceği ilimlerin, bilgilerin ve nimetlerin nitelik ve niceliklerinde, mükemmelliğin belli bir sınırı yoktur. Bu mükemmelliğin sınırı arşa kadar gider. Kıyamete kadar ve hatta sonrasında, Yüce Allah'ın yaratacağı şeylerin kapsamı ve sınırları, her türlü hayal ve düşüncenin fevkindedir. Dolayısıyla farklı dönemlerde ortaya çıkan ve "ileri-daha ileri-en ileri" vb. algı oluşturmaya dönük sözcüklerle zihinlere sunulan şeyleri, illa ki Kur'ân'la ilişkilendirmenin bir manası yoktur. Kur'ân'ın buna ihtiyacı da yoktur.

Bir diğer husus da şudur; yukarıdaki tanımlarda Kur'ân ayetlerinin "bilim ve bilimsel veriler, keşif ve icatlar" doğrultusunda veya ışığında yorumlanmasına vurgu yapılmaktadır. Oysa tefsir ilminin bazı kural ve kaideleri vardır ki bunların bir kısmı sabit ve değişmezdir. Mesela gelişi güzel bir şekilde her türlü bilgi ve malumat Kur'ân'ın tefsirinde kullanılamaz. Eldeki malzemenin nasıl elde edildiği, kim tarafından ve hangi gaye ile kesbedildiği, bu verileri elde eden şahısların ahlâki durumlarının nasıl olduğu vb. pek çok ölçüt belli bir oranda önem arz etmektedir. Hadislerin tedvininde bu ve buna benzer nice ölçüt ve esaslara riayet edildiği herkes tarafından bilinen bir durumdur. Bu nedenle bilimsel tefsire dönük olarak yapılan yukarıdaki tanımlarda aşırıya düşüldüğü ve bu tanımların isabetli olmadığı kanaatindeyiz.

Hareket noktaları yönünden farklılık arz eden bu üç yaklaşım tarzını verdikten sonra şunları söyleyebiliriz; Bilimsel tefsir Kur'ân ayetleriyle bilimin bir şekilde ilişkilendirilmesidir. Bu ilişkilendirme, öne çıkan özellikleri bakımından üç şekilde olmuştur. Birincisi; Doğruluğu kesin olarak bilinen bilimsel verilerle Kur'ân arasında bir çelişkinin olmayacağı iddiasından hareketle bu verilerin ilgili ayetlerin tefsirinde ve belli bir usul

daresinde yardımcı birer araç olarak kullanan yaklaşımdır. Buna göre ise bilimsel tefsir, insanın eşya ve kâinatla olan ilişkilerini konu alan ayetlerin daha iyi anlaşılmasında “tecrübeye dayalı bilim dallarının verilerini” yardımcı birer araç olarak kullanmayı ifade etmektedir.⁶¹ İkincisi; Kur’ân’ın i’câz yönlerinden biri olarak, muhtevasının zenginliğini öne çıkaran ve bu bağlamda onda pek çok ilimlerin bulunduğu kabulüne dayanan yaklaşımdır. Bu yaklaşım, meseleye i’câz çerçevesinde yaklaşarak, Kur’ân’da çeşitli ilimlere, bilimsel keşiflere, icatlara işaretler bulunduğu, ondan yeni ilmî ve felsefî görüşler çıkarılabileceği düşüncesinden yola çıkar.⁶² Üçüncüsü; Bilimsel verileri merkeze alarak, adeta Kur’ân’ı araç durumuna düşüren yaklaşım biçimidir ki bunu tasvip etmek mümkün değildir. Görüldüğü üzere yukarıda verdiğimiz tanımlarda ve yaklaşım tarzlarında öne çıkan ortak nokta, (aralarında farklılıklar bulunmakla birlikte) ayetlerin tefsirinde bir şekilde bilimsel bilginin kullanılmasıdır.⁶³

3.4. Bilimsel Tefsirin Dayanakları ve Tarihsel Gelişimi

Yüce Allah, başta bilim, bilimsel bilgi, bilim adamı, bilimin konusu ve nesnesi dâhil olmak üzere kâinattaki her şeyin yaratıcısıdır. Bu hususta Müslümanlar görüş birliğine sahiptir. Kur’ân ise O’nun ezeli ve ebedî kalamıdır ve insanlara yol gösterici olmak üzere indirilmiştir. Bu yol göstericilik ve hidayet rehberi olma vasfı da maddî manevî, dünyevî ve uhrevî pek çok hususta gerçekleşmektedir. Bu bağlamda Kur’ân’da, kâinattaki pek çok unsurun, tefekkür, tedebbür ve ibret malzemesi olmak üzere insanların nazarına verilmesi ve bu malzemeler üzerinden hakikatlere ulaşmalarının sağlanmasına dönük misaller vardır. Yeter ki misal olarak verilen bu hususlar, hidayete vesile olabilecek bir ehliyete haiz olsunlar. Bu açıdan bakıldığında zaman, Kur’ân’ın muhtevasının oldukça geniş olduğu görülmektedir. Pozitif bilim erbabı, her ne kadar deney ve gözlemi

⁶¹ Tiyek, *Kur’ân’ın Sabiteleri ve Bilimsel Tefsire Bakış*, Bildiriler Kitabı III, s. 106.

⁶² Tiyek, *Kur’ân’ın Sabiteleri ve Bilimsel Tefsire Bakış*, Bildiriler Kitabı III, s. 104.

⁶³ Kaya, *Bilimsel Tefsir ve Değişim*, s. 197.

merkeze alarak, bilimin sınırlarını ağırlıklı olarak maddî bir çerçeveye hapsedmiş olsalar da bu vasıftaki bir bilime ait pek çok unsuru Kur'ân'da bulmak mümkündür. Nitekim bilimin konu edindiği her husus, aynı zamanda Yüce Allah'ın mahlûku olma dairesindedir. Bu nedenle bilimsel tefsirin ortaya çıkmasına sebep olan esas faktörlerin bizzat Kur'ân'ın bünyesinde bulunduğunu söyleyebiliriz.

Doğru olmasının yanı sıra, kişinin dünya ve ahiret faydasını temin edici, Kur'ân'ın temel prensiplerine mutabık ve ibrete şayan bir özelliğe sahip olması kaydıyla bilim adına üretilen her argüman Kur'ân'ın tefsirinde yardımcı bir unsur olarak kullanılabilir. Fakat bu argümanların tefsirde kullanımı, tefsir usûlü kaideleri uyarınca yine Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'in (sas) söz ve uygulamalarına dayandırılması ve bu iki temel kaynağın ölçü olarak alınması gerektiği aşikârdır. Bu bağlamda bilimsel tefsir yapmanın uygun olduğunun dayanağı olarak, pek çok ayet delil olarak gösterilebilir. Bu ayetleri iki ana gruba ayırabiliriz;

a) Birincisi: Bazı ayetlerde genel olarak kâinattaki her şeyin, özel olarak da insanın bilinçli ve bilinçsiz bütün faaliyetlerinin Yüce Allah'ın bilgisi dâhilinde olduğu, O'nun izni olmaksızın hiçbir şeyin meydana gelemeyeceği vurgulanmaktadır. Mesela, *"...siz ne zaman bir iş yaparsanız, o işe daldığınız zaman biz mutlaka üstünüzde şahidizdir. Ne yerde ne gökte zerre ağırlığınca bir şey Rabbinden uzak (ve gizli) kalmaz. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü yoktur ki apaçık kitapta (levh-i mahfuzda) bulunmasın"*⁶⁴ ayeti buna delildir. Yine, *"O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır."*⁶⁵ *"Bu Kitab'ı da sana, her şey için bir açıklama, bir hidayet ve rahmet kaynağı ve Müslümanlar için bir müjde olarak indirdik"*⁶⁶ gibi pek çok ayet misal olarak verilebilir. Bu ayetlerde, kâinatın bütü-

⁶⁴ Yunus, 61.

⁶⁵ En'am, 59.

⁶⁶ Nahl, 89.

nüyle Yüce Allah'ın mülkiyetinde olduğu ve orada cereyan her şeyin O'nun bilgisi dâhilinde ve ancak yine O'nun izniyle olduğu, herhangi bir ek açıklamaya hacet bırakmadan beyan edilmiştir. Buna bütün insanî faaliyetler de dâhildir. Yeryüzünde meydana gelen her gelişme, ilerleme, ilmî faaliyet, icat ve teknolojik yenilik O'nun bilgisi dâhilinde ve ancak O'nun izniyle vukua gelebilir. Dolayısıyla meydana geliş ve yaratılmış olmak yönüyle bilim veya bilimsel faaliyetleri, Yüce Allah'tan ve O'nun kelamı olan Kur'ân'dan tamamen veya kısmen bağımsız veya bağlantısız olarak düşünme imkânı yoktur.

b) İkincisi: Bazı ayetlerde, göklerde ve yerde ibret alınacak pek çok unsura dikkat çekilmiş ve akıl sahipleri düşünmeye teşvik edilmiştir. Mesela, *“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akliselim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır”*⁶⁷ ayetinde bu duruma dikkat çekilmiştir. Peşinden gelen şu ayette ise; *“Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!”*⁶⁸ buyrulurken, akıl sahibi kimselerin, *“göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşündükleri”* vurgulanmıştır. Kur'ân'ın teşvik etmiş olduğu bu düşünme faaliyetinin odağında kâinatın yaratılışı vardır. Bunun özünde de Yüce Allah'ın yaratmış olduğu şeyler üzerinde düşünme, birtakım sonuçlara varma, analizler yapma ve ibret alma bulunmaktadır. Daha da ötesinde onların yaratılış gayesinin ne olduğunu arama çabası vardır. Kur'ân, tefekkür etme, düşünme ve akılcı çalıştırmaya o denli önem vermiştir ki, bu yeteneklerini çalıştırmayanlar zaman zaman şiddetle kınanmıştır. *“Şüphesiz Allah katında hayvanların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir”*⁶⁹ ayeti buna misal olarak verilebilir.

Yukarıdaki ayetlerin yanı sıra Hz. Peygamber'den (sas) ge-

⁶⁷ Al-i İmran, 190.

⁶⁸ Al-i İmran, 191.

⁶⁹ Enfal, 22.

len bazı haberler de bilimsel tefsirin cevazına delil olarak sunulmuştur. “Sizden öncekilerin ve sonrakilerin haberi ve aranızdaki her şeyin hükmü Allah’ın kitabındadır”⁷⁰ hadisi buna misal olarak verilebilir. Yine Hz. Peygamber’in (sas) Al-i İmran sûresinin 190. ayetini⁷¹ kastederek; “Bu ayeti okuyup, onun hakkında düşünmeyene yazıklar olsun” dediği nakledilmiştir.⁷² Yine “Kim yeni ve güzel bir sünneti ihdas eder ve kendisinden sonra da onunla amel edilirse, onunla amel edenlerin sevabı, onların sevabından hiçbir şey eksilmeksizin, aynen kendisine gelir...”⁷³ hadisi de delil olarak verilebilir.

Bilimsel tefsirin bazı nüvelerinin sahabe döneminden itibaren görüldüğü de söylenmiştir. O dönemde bazı ayetlerle ilgili, bilimsel tefsir sayılabilecek örneklere rastlamak mümkündür. Çünkü Kur’ân’daki kevnî ayetlerle ilgili tefsir ve yorumlar bir bakıma bilimsel tefsirdir.⁷⁴ Bilimsel tefsir hareketinin ortaya çıkışını, dirayet tefsirinin ortaya çıkışıyla başlatanlar da vardır. Zira metot itibariyle bilimsel tefsir hareketini, dirayet tefsiri içinde değerlendirmek gerekir. Çünkü pozitif bilimlere işaret eden ayetleri izah edip açıklamak bir bakıma içtihat yapma ve görüş beyan etme işidir.⁷⁵

Bilimsel tefsir, müstakil bir tefsir ekolü hâline gelinceye kadar dirayet tefsirleri içinde yer almış ve gelişmesini devam ettirmiştir.⁷⁶ Bazılarına göre bilimsel tefsir hareketi, diğer birçok İslâmî ilimlerle birlikte ilk olarak Beni Ümeyye zamanında ortaya çıkmıştır.⁷⁷ Emevîler zamanında belirginleşen bu tefsir

⁷⁰ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünen-u Tirmizî*, Dâru’l-Marife, Beyrût, 2002/1423, *Fedâilu’l-Kur’ân*, 14.

⁷¹ “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde aklıselim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır.” Al-i İmran, 190.

⁷² Ebu’l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Dâru Tayyibe, 1997/1418, Riyâd, II, s. 189.

⁷³ Ebu’l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *Sahîhu’l-Müslim*, Dâru İbn Hazm, Kâhire, 2008/1429, *Zekât*, 20; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Sünen-u İbn Mâce*, Dâru’l-Marife, Beyrût, 1998/1419, *Mukaddime*, 14.

⁷⁴ Veysel Güllüce, *İbn Rüşd’ün Eserlerindeki Bilimsel Tefsir Örnekleri*, Diyanet İlmî Dergi, Cilt: 48, Sayı: 3, Temmuz - Ağustos - Eylül, 2012, s. 81.

⁷⁵ Ateş, *Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu*, s. 118.

⁷⁶ Güllüce, *İbn Rüşd’ün Eserlerindeki Bilimsel Tefsir Örnekleri*, s. 81.

⁷⁷ Ateş, *Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu*, s. 118.

akımı, Abbasiler döneminde Aristo ve Batlamyus'un eserlerinin Yunancadan tercüme yolu ile İslam dünyasına nakledilmesi ve daha sonra da Müslümanlar arasında şüyu bulmasıyla olduğu söylenmektedir. Bu tercüme hareketleri neticesinde, Müslümanlar arasında ortaya çıkan bazı yanlış düşünce ve akımlara karşı, bir yandan İslam'ı müdafaa etme, bir yandan da Kur'an'daki kevnî ve ilmî ayetleri devrin ilmî anlayışı ile tefsir etme faaliyetleri başlamıştır.⁷⁸ Halife Me'mûn'un 832 yılında bütün kadim kültürleri bünyesinde toplamak amacıyla kurduğu Beytülhikme, bu nevi faaliyetlerin hızlanmasında, dolayısıyla bilimsel tefsir hareketinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Çünkü tercüme yoluyla intikal eden bilgiler içinde tabii ilimlerle ilgili olanlar da vardı. Başka halifeler de bu nevi tefsir hareketini desteklemişlerdir. Bu tefsir çeşidinin derli toplu bir şekilde ele alınışının, İmam Gazâlî (v.505/1111) ile başladığı, tefsire ilk tatbikini yapanın da Fahrüddîn Razî (v.606/1210) olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹

Özellikle İmam Gazâlî ve Fahrüddîn Râzî bu hareketin öncülüğünü yapmış ve böylece Kur'an'daki kevnî ayetleri, asrın ilmî düşünce ve nazariyelerinden de istifade ederek açıklama ve tefsir etme faaliyeti yani "ilmî tefsir hareketi" başlamıştır. Bu hareket, Gazâlî ile belirgin bir hale gelmiş ve Râzî ile de çağının en verimli ve bütünlük arz eden bir düzeyine erişmiştir.⁸⁰ Gazali, diğer bazı sahalarda olduğu gibi, kendi zamanına kadar dağınık bir şekilde gelen Kur'an-pozitif ilimler ilişkisini ele alarak derleyip toplayan, ona yön verip şekillendiren ve Kur'an ayetlerinin ilimlerle olan münasebetlerini gösteren ilk İslam âlimidir.⁸¹ O, son ilahî kelamın bilgi içeriğinin zenginliği konusunda kendi anlayışı çerçevesinde bir yorum geliştirmiştir.⁸² Fahrüddîn Râzî ise ilmî tefsir sahasında adeta teoriyi pratiğe dök-

⁷⁸ Celal Kırca, *Kur'an-ı Kerim'in Tefsiri ve İlimlerle Olan Münasebeti*, İslam Medeniyeti Mecmuası, Cilt: V, Sayı: 2, s. 22-23.

⁷⁹ Güllüce, *İbn Rüşd'in Eserlerindeki Bilimsel Tefsir Örnekleri*, s. 81.

⁸⁰ Kırca, *Kur'an-ı Kerim'in Tefsiri ve İlimlerle Olan Münasebeti*, s. 23.

⁸¹ Celal Kırca, *Kur'an ve Modern İlimler*, Diyanet Dergisi, DİB Yayınları, 1984, Cilt: XX, Sayı: 2, s. 40.

⁸² Karşlı, *Kur'an'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülâhazalar*, s. 444.

müş ve tefsirinde Kur'ân'a ilmî yönelişin pek çok örneklerine yer vermiştir.⁸³ Daha sonra durgunlaşan bu hareket 20. yüz yılın başlarında yeniden canlanmıştır. Çağımızda bu hareketi canlandıran en büyük etken, dini amillerle birlikte ilmî ve sosyolojik olayların meydana getirdiği problemleri çözme arzusu ve gayretleri olmuştur. Geçmiş dönemlerde olmayan fakat asrımızda zuhur eden pek çok hadise ve bilimsel gelişme, Müslümanları Kur'ân'ı anlama ve anlatma konusunda cesur davranmaya zorlamış ve bu vesileyle pek çok ayet farklı yönlerden ele alınmıştır.⁸⁴ Böylece bilimsel tefsir, dirayet tefsirinin bir alt kolu olarak müstakil bir ekol hâline gelmesi ancak son asırlarda mümkün olmuştur.⁸⁵

Bilimsel tefsir hareketinin kaynağını farklı kültür ve medeniyetlerin etkisine bağlayanlar da olmuştur. Bu görüşlere katılmamakla birlikte, bazılarının temas etmekte yarar olacağı kanaatindeyiz. Kimilerine göre Kur'ân'ın ilk bilimsel yorumu, eski Yunan kültürüne ait birtakım eserlerin Arapçaya çevrilmesiyle canlanan kültür ortamının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu yeni yönelişin yöntemi ise, Kur'ânî kavramların açıklanmasında elde edilen yeni bilgilerin kullanılması şeklinde olmuştur. Bir başka deyişle yorumda esas olan Kur'ân'ın lafızları olmuş, elde edilen yeni bilgiler ise Kur'ânî kavramların açıklanmasında ön bilgi olarak kullanılmıştır. İkinci dönem bilimsel tefsir hareketinin sâiki ise yine Batı olmuştur.⁸⁶

Batı, bilimsel ilerlemenin sağladığı teknoloji sayesinde İslâm âleminde ileriye gitmiş, siyasî ve ekonomik alanda büyük bir başarı elde etmişti. Daha önce belirgin bir üstünlüğe sahip olan İslâm âlemi, bilimsel ve teknik ilerlemeye ayak uyduramadığı için siyasî ve ekonomik alanlarda üstünlüğü batıya kaptırılmış, dahası batılılar tarafından baskı ve istilalara maruz kalmıştı. Bunun sonucunda İslâm âlemi bir aşağılık kompleksine düşmüştü. Batının sahip

⁸³ Tiyek, *Kur'ân'ın Sabiteleri ve Bilimsel Tefsire Bakış*, Bildiriler Kitabı III, s. 107.

⁸⁴ Kırca, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tefsiri ve İlimlerle Olan Münasebeti*, s. 23.

⁸⁵ Güllüce, *İbn Rüşd'ün Eserlerindeki Bilimsel Tefsir Örnekleri*, s. 81.

⁸⁶ Kaya, *Bilimsel Tefsir ve Değişim*, s. 199.

olduğu bilim ve teknolojinin, aslında Kur'ân'da mevcut olduğunu söylemek, bu kompleksi tedavi ve kendini tatmin noktasında önemli bir etken idi."⁸⁷ "Bu tür tefsirlere aşırı düşkünlük, İslam âleminin müspet ilimler alanında geri kalmışlığını başka açıdan telafi etme kompleksinden kaynaklanmaktadır."⁸⁸

Buna benzer görüşleri çoğaltmamız mümkündür. Fakat bu tür görüşleri tasvip etmek mümkün değildir. Nitekim başlangıcından itibaren tefsir sahasında ortaya atılan görüşlere ve kaleme alınan yüzlerce hatta binlerce esere baktığımızda "bilimsel tefsir alanında ileri sürülen görüş ve düşüncelerin" çok cüzî kaldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Dolayısıyla bilimsel tefsir akımının kaynağını başka kültürler karşısında düşülen bir kompleksin ürünü veya yan etkisi olarak telakki etmek isabetli bir tutum değildir.

4. Bilimsel Tefsire Yapılan Eleştiriler ve Çözüm Önerileri

Her tefsir ekolüne yapıldığı gibi bilimsel tefsire de bazı eleştiriler yöneltilmiştir. Bazı yönlerden eleştirenler olduğu gibi savunanlar da olmuştur. Önce yapılan eleştirileri ele almaya, peşinden çözüm önerilerini değerlendirmeye ve bu noktada ileri sürülen farklı görüşleri ele alıp meseleyi açıklığa kavuşturmaya çalışacağız.

4.1. Eleştiriler

Öncelikle şunu belirtmemiz gerekiyor ki bilimsel tefsire bütünüyle karşı çıkan ve her yönden reddeden kimse olmamıştır. Her ne kadar bazı kaynaklarda Şatıbî'nin (v. 790/1388) bilimsel tefsir ile uğraşanları şiddetli bir şekilde eleştirdiği⁸⁹ söylene de bunun bütünüyle doğru olduğunu kabul etmek zor görünmektedir. Şatıbî'nin konuyla ilgili olarak görüşlerini beyan ettiği *el-Muvâfakât* adlı eserinde, daha çok bilimsel tefsir adına "yapılan aşırılıkları, geçmiş ve gelecek bütün ilimlerin herhangi bir süz-

⁸⁷ Mehmet Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 2011, s. 93-94; Ateş, *Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu*, s. 121.

⁸⁸ Şimşek, *İlmî Tefsîr Üzerine*, s. 203-204.

⁸⁹ Ebû İshak eş-Şatbî, *el-Muvâfakat*, Dâru İbn Affan, Hubr, Suudi Arabistan, 1997/1417, II, 127-128; Ateş, *Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu*, s. 134.

geçten geçirilmeksizin ve bir ayırımı tabi tutulmaksızın” Kur’ân’a izafe edilmesinden yakınmaktadır. Ona göre, “bu işle iştigal eden insanların çoğu haddi aşarak, öncekilerin veya sonrakilerin ilimlerini Kur’ân’a izafe ettiler. Bu bağlamda tabiat ilimleri, matematik, mantık, huruf ilmi vb. ilimlerin yanı sıra bu ilimlerle ilgili görüş beyan etmiş olan neredeyse herkesin görüşlerini Kur’ân’a izafe ettiler. Hâlbuki bu tür bir yaklaşım doğru değildir.⁹⁰ Çünkü hem sahabe, hem tabiîn ve hem de tebe-i tabiîn, Kur’ân’ı ve Kur’ân ilimlerini en iyi bilen kimseler olmalarına rağmen “bir önceki bölümde zikrettiğimiz ilimler”⁹¹ ile “Kur’ân’da geçen mükellefiyetler ve ahiret hallerine dair bilgiler” haricinde, yukarıda bahsi geçen konularla ilgili olarak görüş beyan etmemişlerdir. Şayet onların bu tür konulara dalmışlığı ve görüş beyan etmişlikleri olsaydı, meselenin özünü yansı-tacak hususlar mutlaka bize ulaşırdu.”⁹²

Görüldüğü üzere Şatıbî, bilimsel tefsir faaliyetini, bir bütün olarak reddetmekten ziyade, tefsir yapmak adına fütursuzca her şeyi Kur’ân’a izafe etmeyi şiddetle tenkit etmektedir. Gerek sahabe gerekse de tabiûndan olan ilk dönem âlimlerinin Kur’ân’ı tefsir ederken sergilemiş oldukları hassasiyetleri dü-şünülecek olursa, Şatıbî’nin bu husustaki endişelerinin haklı görülmesi gerekir. Aslında bilimsel tefsire yönelik yapılan eleştirilerin tamamında bu ve benzeri aşırılıkların önüne geçme gayesi yatmaktadır.

Bilimsel tefsire dönük eleştiri noktalarından birisi de onun

⁹⁰ eş-Şatıbî, *el-Muvafakat*, II, s. 127-128; Ateş, *Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu*, s. 134.

⁹¹ Şatıbî, eserinin bir önceki bölümünde Kur’ân’ın muhtevasına dönük olarak bazı açıklamalar yapmaktadır; “Kur’ân’ın muhtevasında güzel ahlak prensipleri, yıldızlar vasıtasıyla karada ve denizlerde yol ve yön bulma, gece ve gündüz sürelerinin değişmesiyle zaman dilimlerinin değişmesi, yağmurun yağışı, bulutların oluşumu, geçmiş kavimlerin haberleri, Arapların bilmediği gaybî bilgiler, ümmî kimselerin tecrübeleriyle sınırlı olmakla beraber tıp ilminin genel prensiplerini içerecek mahiyette tıbbî bilgiler, özellikle en üst seviyede belâgat, fesâhat ve üslup incelikleri vardır. Şatıbî, bu bilgileri verdikten sonra Kur’ân’ın bütünüyle hikmet olduğunu ve hikmetlerle dolu olduğunu vurgulamaktadır. Bkz: eş-Şatıbî, *el-Muvafakat*, II, s. 109-126.”

⁹² eş-Şatıbî, *el-Muvafakat*, II, s. 127-128; Ateş, *Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu*, s. 134; Akbaş, *Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri*, s. 82.

muhtevası hakkında yapılan yorumlara odaklanmaktadır. Bilimsel tefsiri bu zaviyeden eleştirenlere göre Kur'ân bir ilimler kitabı değildir. Her konuda detaylı bir bilgi kaynağı, bir kavramlar ansiklopedisi hiç değildir. Kur'ân'ın muhtevası dini öğreti üzerinedir. Öğüt vermeye yöneliktir.⁹³ Kur'ân, bir din önerdiğinden ve dinî-ahlakî mesaj getirdiğinden insanın evren bilimine ilişkin görüşleriyle değil yaşamıyla ilgilenir.⁹⁴ Kur'ân belagati ile zirvededir. Belagat ise durumun gereğine uygun söz söylemektir. Şayet Kur'ân'ın nazil olduğu dönemlerde bilimsel tefsir yorumları kastedilmiş olsaydı bu durumda muktezaya uygun hareket edilmemiş olacaktı.⁹⁵ Bu açıdan ayetleri veya ayetlerdeki kavramları gerçek bağlamından koparmak, onun sanal bağlamlara malzeme olmasına kapı aralamaktır.⁹⁶

Bilimsel tefsire yapılan eleştirilerden bir diğeri dilin yapısı, gelişimi ve değişiminin dikkate alınmadan ayetlerin yorumlandığı hususundadır. Buna göre her dilde olduğu gibi Arapçada da kelimeler, zamanın geçmesiyle mana kayması, genişlemesi veya daralması gibi durumlara maruz kalmaktadır. Bu manalardan asıl muteber olanı, Kur'ân nazil olduğu sırada herhangi bir Arab'ın anladığı manadır. Lafızların, sonradan ortaya çıkan anlamlara uygulanması doğru değildir.⁹⁷ Sabit ve belirli bir metin olan Kur'ân'ın XIX. ve XX. yüzyıldaki bilim adamlarının devamlı değişen görüşlerini içermesi mantıken imkânsızdır. Bu bağlamda Kur'ân kelimelerinin anlamları, her şeyin hızlı değiştiği “modern zamanların bilim alanına taşınamaz.”⁹⁸ Nitekim Kur'ân ümmî bir kavme inmiştir ve anlayabilecekleri bir seviyede onlara hitap etmiştir. Şayet anlayamayacakları bir dil ile hitap etseydi, bu, imkânsız teklif olurdu. Bu nedenle bugün

⁹³ Cüneyt Eren, *Bilimsel Tefsir Metodolojisi*, İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'elesi-I, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları, 1-15, İstanbul, 2005, s. 563-564.

⁹⁴ Tiyek, *Kur'ân'ın Sabiteleri ve Bilimsel Tefsire Bakış*, Bildiriler Kitabı III, s. 108-109.

⁹⁵ Eren, *Bilimsel Tefsir Metodolojisi*, s. 563-564.

⁹⁶ Tiyek, *Kur'ân'ın Sabiteleri ve Bilimsel Tefsire Bakış*, Bildiriler Kitabı III, s. 111.

⁹⁷ Eren, *Bilimsel Tefsir Metodolojisi*, s. 563-564.

⁹⁸ Tiyek, *Kur'ân'ın Sabiteleri ve Bilimsel Tefsire Bakış*, Bildiriler Kitabı III, s. 108-109.

elde ettiğimiz bilgilerin Kur'ân'da olduğunu söylemek, lügat, belâgat ve inanç açısından Kur'ân'a aykırıdır. Çünkü Kur'ân'a muhatap olan ilk nesil, Kur'ân'ı bu konuda bizim anladığımız gibi anlamıyordu.⁹⁹ Kur'ân Hz. Peygamber'in (sas) çağdaşı Araplara hitap ettiğinden anlayamayacakları bir şeyi içermez.¹⁰⁰

Günümüzde bazı kesimlere göre Kur'ân'ın nassı, adeta bir şifre olarak değerlendirilmekte, buna bağlı olarak zamanın ilerlemesi, evren ve yaratılışın sırlarına insanın vukufiyeti ölçüsünde, ayetlerdeki esrarın da çözüleceği kabul edilmektedir. Bu durum, zaman zaman nüzul dönemi muhataplarının ve sonraki asırlarda yaşayan Müslümanların, Kur'ân'ın ihtiva ettiği bazı gerçekleri anlamadıklarının ileri sürülmesine de yol açmaktadır. Bu ise, Kur'ân'ın "apaçık bir kitap" olduğu gerçeğiyle uyumsuzdur. Yine bu durum, ilgili ayetlerin, ancak on üç veya on dört asır sonra anlaşılabilirdiğini kabul etmemizi gerektirir ki bu da sadece bir iddiadır. Aksi takdirde, Kur'ân'ın mucizevî bir yönünün, asırlar boyunca geçen onlarca kuşak açısından bir anlam ifade etmediği sonucuna varırız. Ayrıca Kur'ân'ın ilk hitabının Araplara yönelik olduğu, lafız ve terkiplerin esas delaletinin burada aranması gerektiği hususu, tefsir usulünün temel ilkelerinden olduğu unutulmamalıdır. Başka bir anlatımla, doğru ve sahih anlama varabilmek için, mümkün olduğu ölçüde ilk muhatapların ve kuşakların tefsirlerine müracaat etmemiz gerekmektedir.¹⁰¹ Bu temel ölçütlere uymayan bir bilimsel tefsir anlayışının kabul edilmesi ve Kur'ân'a uygulanması mümkün değildir. Zira Kur'ân'ı, karşımızda eli kolu bağlı bir vaziyette duran, kişisel ilgilerimize, heyecanlarımıza ve spekülâtif yaklaşımlarımıza ses çıkarmayan veya çıkaramayan bir mahiyet taşıdığı düşüncesiyle ayetleri anlamaya ve yorumlamaya çalışmak son derece yanlıştır.¹⁰²

⁹⁹ Celal Kırcı, *İlmî Tefsîr Ekolünün Problemleri*, Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu, Samsun, 1989, s. 194.

¹⁰⁰ Tiyek, *Kur'ân'ın Sabiteleri ve Bilimsel Tefsire Bakış*, Bildiriler Kitabı III, s. 108-109.

¹⁰¹ Karşlı, *Kur'ân'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülahazalar*, s. 453.

¹⁰² Tiyek, *Kur'ân'ın Sabiteleri ve Bilimsel Tefsire Bakış*, Bildiriler Kitabı III, s. 113-

Bilimsel tefsire yapılan eleştiriler genel olarak yukarıdaki gibidir. Bunların kabul edilebilecek birçok yönü olduğu gibi, ifrata kaçtığından dolayı kabul edilemeyecek yönleri de vardır. Bazı ayetlerin daha iyi anlaşılması için günümüzün bilimsel verilerinden istifade etmek yanlış olmadığı gibi, bilakis gerekli olan bir şeydir. Doğru olan, bu hakikatleri bilimsel buluşlara bağlamak değil, bilimsel buluşları bu hakikatlere bağlamaktır. Bu anlamda bilimsel verilerden faydalanmak ve bunları Kur'ân'a bağlamak, müfessirin yapmak zorunda olduğu işlerdendir. Çünkü hayatın içinde olan veya bizzat yaşanan bir gerçeğe Kur'ân'ı açıklamak kadar doğal bir şey olamaz. Hatta böyle bir davranış Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.¹⁰³

4.2. Çözümler

Bilimsel tefsire yapılan eleştirilere bazı cevaplar verilmiş ve birtakım çözüm önerileri de sunulmuştur. Bilimsel tefsir yapma hususunda Kur'ân'ın muhtevasının kapsamlılığının abartılı bir şekilde ele alındığına dönük olarak yapılan eleştirilere; Yüce Allah'ın ilminin sonsuzluğuna dikkat çekilerek ve Kur'ân'ın da O'nun kelâmı olduğu hususu nazara verilerek cevap verildiğini müşahade etmekteyiz. Şöyle ki; Bütün ilimler Allah'ın sıfat ve fiilleri içerisinde. Kur'ân'da da O'nun zat, sıfat ve fiillerinin açıklaması vardır. İlimler sınırsızdır. Kur'ân'da onların esasına dair işaretler vardır.¹⁰⁴ Kur'ân Allah'ın kelâmı olduğuna göre yine Allah'ın kudretiyle ortaya çıkan tabiat kanunlarıyla ve bunları izahtan ibaret olan bilimlerle çatışma halinde olması elbette düşünülemez. Bu bağlamda Kur'ân'ın fen bilimlerine dair bir kitap olmadığı doğrudur. Fakat başta fen bilimleri olmak üzere bütün bilim dallarının araştırma ve inceleme kapsamına giren tabiat unsurlarına dikkat çekerek Yüce Allah'ın birliğini, kudret ve azametini nazara vererek insanları düşünmeye teşvik ettiği malumdur. Kur'ân'ın bu yönüyle de bir irşat

114.

¹⁰³ Ateş, *Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu*, s. 138-139.

¹⁰⁴ Karşlı, *Kur'ân'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülâhazalar*, s. 441.

ve hidayet kaynağı olduğu unutulmamalıdır.¹⁰⁵ Ancak bilimsel tefsir yapma adına, mutad ve kabul edilen tefsir usullerinin dışına çıkılarak yapılan aşırılıkları tasvip etmek de mümkün değildir. Nitekim her bilimsel gelişmeyi Kur'ân'da arayıp çeşitli zorlamalı tevillerle bulmaya çalışmak doğru olmaz.¹⁰⁶ Amaç haline getirilmemek kaydıyla bilimsel gelişmeler neticesinde elde edilen bu tür bilgiler, ayetleri anlama amacı doğrultusunda birer araç olarak kullanılabilir.¹⁰⁷ Böylece tefsir sahasını, çağlara hitap eden kitabın güzelliklerini ve inceliklerini insanlığa sunacak başka ilimlere de açık tutmak ve daraltıcı bir yaklaşım sergilememek gerekir.¹⁰⁸

Nitekim Kur'ân'da bazı ayetler vardır ki, eski ve yeni müfessirlerin bütün gayretlerine rağmen zihinleri tatmin edici bir açıklığa kavuşturulamamıştır. Fakat bu ayetlerin bir kısmı, nüzül döneminden sonra ortaya çıkan bazı bilim ve fenlerin yardımı ile daha iyi anlaşılmasına başlanmıştır. Bu gibi ayetlere daha başka manalar verme ihtimali de ortadan kalkmış değildir. O konudaki ilim dalları geliştikçe başka manalara da gidilebilir. Bu gibi ayetleri anlamak için lisan bilgisinin yanı sıra çok yönlü fen bilgilerine de sahip olmak gerekir. Yine öyle ayetler vardır ki, onları anlamak ve tefsir etmek için bu günkü pozitif bilimin ulaştığı seviye bile kâfi gelmemektedir. İlerde ilmi araştırmalar artar ve ilim dalları daha da genişlerse muhtemelen bu ayetlere o zaman bir anlam verilerek, o ayetlerin mahiyeti daha iyi anlaşılacaktır.¹⁰⁹ Dolayısıyla müfessirler bazı ipuçlarından hareketle kâinatı ve varlığı kavrama ve bu sayede ayetler-

¹⁰⁵ Yunus Emre Gördük, *Bilimsel Tefsir ve 20. Yüzyıldaki Meşhur Temsilcileri Perspektifinden Hasan Basri Çantay'ın Açıklamalı Meâli*, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yıl: 2014/2, Sayı: 33, s. 210.

¹⁰⁶ Gördük, *Bilimsel Tefsir ve 20. Yüzyıldaki Meşhur Temsilcileri Perspektifinden Hasan Basri Çantay'ın Açıklamalı Meâli*, s. 210.

¹⁰⁷ Tiyek, *Kur'ân'ın Sabiteleri ve Bilimsel Tefsire Bakış*, Bildiriler Kitabı III, s. 107.

¹⁰⁸ Recep Orhan Özel, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Bilimsel Tefsir Anlayışı*, Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -II, İlim Yayma Vakfı, Kur'ân ve Tefsir Akademisi, s. 550.

¹⁰⁹ Hüseyin Atay, *Modern İlim ve Kur'ân-ı Kerim İlişkisinde Metod*, Diyanet Dergisi, C. 18, Sayı, 5, Eylül-Ekim, 1979, s. 266; Kırcı, *Kur'ân-ı Kerim'in Tefsiri ve İlimlerle Olan Münasebeti*, s. 25-26.

deki mesajları daha iyi anlamamanın gayreti içerisine girmeli, bunu yaparken de yaşadığı çağdaki bilgi birikiminden istifade etmelidirler. Zira ilim, sadece insanların maddi ihtiyaçlarını gidermede bir vasita olmayıp, aynı zamanda kâinatın sırlarını ortaya çıkaracak bir yoldur.¹¹⁰ Nitekim yeryüzünün hâkimiyeti Allah'ın hükümranlığı dâhilindedir. Kur'ân'a inanmış olan bir mümin, kâinatta bulunan esrara yabancı kalmamalıdır. Hatta yeryüzünü imar etmek için onu incelemek ve onu keşfetmek şer'î bir zarurettir. "Onlar göklerin ve yerin yönetimi üzerinde ve Allah'ın yarattığı şeyler üzerinde düşünmediler mi?"¹¹¹ ayetinde geçen "yenzuru fi" ifadesi hem gözlem, hem de düşünme anlamlarını içermektedir.¹¹² Kur'ân Allah'ın kelamı, kâinat ve onun içindeki bütün varlıklar da Allah'ın mahlûkudur. Bu nedenle Kur'ân ile hakiki manadaki bilimsel gerçekler arasında bir tenakuzun, zıtlığın bulunması mümkün değildir.¹¹³ Dolayısıyla Kur'ân'ın sadece inzal olduğu devirdeki ilimleri ihtiva ettiğini, o devrin insanları bilmiyor diye daha sonra gelişen ve ortaya çıkan ilimleri ihtiva etmediğini savunmak ve bu şekilde düşünmeyenleri Kur'ân'ı anlamamakla itham etmek kabul edilemez. Zira Kur'ân'ı, sadece devrinin ilim anlayışını aksettiren bir kitap olarak görmek, onu anlamamak ve varmak istediği gayeden uzaklaştırmak demektir.¹¹⁴

Kur'ân'da bilim, bilimsel veya bilgisel atıf amaçlı bilgi yoktur eleştirisi, indirgemeci bir tavrın ve önyargının ürünüdür. Çünkü din-bilim ayrımı, sanal bir ayırımdan ibarettir. Kur'ân'ın amacı insan ve onun hayatı olduğuna göre, genel anlamda din-bilim ayırımından veya Kur'ân'da bilim için bilgisel bir referansın olmadığından söz etmek büyük bir iddiadır. Din-bilim ayrımının veya çatışmasının, özü itibarıyla din-dünya ayrımına (sekülerizme) dayandığı malumdur. Bu ise, Allah merkezli bir evren anlayışından insan merkezli bir evren anlayışına geçişin

¹¹⁰ Kaya, *Bilimsel Tefsir ve Değişim*, s. 198.

¹¹¹ Araf, 185.

¹¹² Eren, *Bilimsel Tefsir Metodolojisi*, s. 566.

¹¹³ Güllüce, *İbn Rüşd'in Eserlerindeki Bilimsel Tefsir Örnekleri*, s. 88.

¹¹⁴ Ateş, *Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu*, s. 135.

sonunda ortaya çıkmış¹¹⁵ ve doğruluğu her zaman tartışmalı olan bir yaklaşımdır.¹¹⁶ Bazılarına göre ise, bu iddia kuru bir efsaneden ibarettir.¹¹⁷ Nitekim Kur'ân, insanları düşünmeye ve tefekküre davet etmekte, akla hitap edip sözü, ilim ve marifet sahiplerine yöneltmekte ve hem kâinattaki unsurlar hem de kendisi üzerinde düşünmeyenleri zemmetmektedir.¹¹⁸

Tefsirde bilimsel verilerin kullanımı noktasında bilgi kaynakları tasnifinin de iyi bilinmesi gerekmektedir. Belli başlı bilgi kaynakları şunlardır: sağlam duyular, akıl ve sadık haberler. Bunlardan sağlam duyular ve akıl insanla alakalı, diğeri ise vahye dayalı bilgi kaynağıdır. İnsan, kendisine ait bilgi vasıtalarını kullanarak, vahye dayalı bilgileri algılamakta ve yorumlamaktadır. Yorumlar, bir yönüyle vahye bağlı bir yönüyle de insana bağlı bulunmaktadır. İslami ilimlerde yorum yapan âlimler, bu bilgi vasıtalarından akli hiçbir zaman devreden çıkarmamaktadırlar. Nitekim dinî hükümleri anlamının yolu, akli çalıştırmaktan geçtiği gibi bu hükümlere muhatap olabilmenin yolu da akıllı olma şartına bağlanmıştır. Bilimsel tefsirde ise aklın yanında sağlam duyulardan elde edilen bilgiler de ilave edilmiş bulunmaktadır. Gözlem ve deneylerle elde edilen bilgiler, vahye dayalı bilgilerin yorumunda ve izahında kullanılmaktadır.¹¹⁹ Bilimsel verilerin ayetlerin anlaşılmasında ilave bilgi olarak kullanılması, Kur'ân'ın amacı, muhtevası ve tefsirin yöntemine aykırılık teşkil etmez. Bu bilgilerin, mana zenginliğinin bir parçası olarak ve ilave bilgi mahiyetinde misaller olarak kabul edilmesinde sakınca olmaz. Bu bilgilerin tefsirde kullanılma gerekçesi, kevnî ayetlerin daha iyi anlaşılmasıdır.¹²⁰

¹¹⁵ Celal Kırcı, *Kur'ân ve Tabii Bilimler*, Kur'ân Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi, Nisan, Mayıs, Haziran, 1999, Sayı: 16, 17, 18, s. 90.

¹¹⁶ William Lane Craig, *Bilim ve Din Arasındaki İlişki Nedir? (What is the Relation between Science and Religion?)* Kader, Cilt: 15, Sayı: 3, 2017, s. 743-744, (Çev: Mehmet Malkoç); Bertrand Russell, *Din İle Bilim*, Say Yayınları, İstanbul, 1994, s. 122-123, (Trc. Akşit Göktürk).

¹¹⁷ Craig, *Bilim ve Din Arasındaki İlişki Nedir?*, s. 743.

¹¹⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, Ankara, 2009, s. 743.

¹¹⁹ Kırcı, *İlmî Tefsîr Ekolünün Problemleri*, s. 196.

¹²⁰ Tiyek, *Kur'ân'ın Sabiteleri ve Bilimsel Tefsire Bakış*, Bildiriler Kitabı III, s. 113-114.

Meselenin bir diğer yönü de şudur; Kur'ân'ın bir ilimler ve kavramlar ansiklopedisi olmadığı doğrudur. Ancak Kur'ân bütün ilimlerin araştırılması ve öğrenilmesini teşvik eder. Tabii ilimler bilinmeksizin Müslümanların ilerlemesi ve gelişmesi mümkün değildir.¹²¹ Bu açıdan Kur'ân'da işaret edilen bazı bilimsel konuları Kur'ân ve sünnet ölçüleri dâhilinde incelemek gayet tabiidir. Bununla insanların imanının kuvvetlenmesine katkıda bulunuluyorsa, hedefe ulaşılmış sayılır. Onun için bilimsel tefsiri savunurken de tenkit ederken de ifrat ve tefritten kaçınmak ve mutedil bir yol takip etmek gerekir. Bu bağlamda, ayetler tefsir edilirken, lügat ve nahiv bakımından hamledilmesi imkânsız olan manaları vermemek ve ibareleri zorlamamak gerekir. Ayrıca kesinlik kazanmamış olan teori ve nazariyelere itibar etmemek ve kesin olduğu bedaheten bilinen bilimsel verilerden yararlanmak gerekir.¹²² Nitekim bilim tarihi, bir zaman için doğruluğuna inanılan bazı teorilerin, deney ve tecrübeler neticesinde yanlış olduğuna da şahit olmuştur.¹²³ Bu nedenle Kur'ân'ın zahir anlamı bilimsel verilere aykırı düşerse, Kur'ân'ı onlara değil, onları Kur'ân'a uyarlamaya çalışmak gerekir. Yoksa sırf bilime uygun olsun diye ayeti o yönde yorumlamak doğru değildir.¹²⁴ Kur'ân'ın indirilme amacı, muhataplarını bulunduğu durumdan başka bu duruma, yani cehaletten ilme ulaştırmaktır. Ayrıca Kur'ân'ın daveti özel değil, geneldir ve anlamı sınırlı değil, tam aksine sınırsızdır. Bu sebeple Kur'ân'ın anlamlarını onun inzali sırasında Arapların ulaştığı ilmi seviyeye tahsis etmek doğru olmadığı gibi, aceleci bir yaklaşım sergileyerek zorlama yorumlarla çağdaş bilimsel verilere gelişigüzel bir şekilde izafe etmek de doğru değildir. Kur'ân'ın mu'ciz olmasının anlamı, lafzının güzelliğinde ve manalarının çokluğundadır.¹²⁵

¹²¹ Eren, *Bilimsel Tefsir Metodolojisi*, s. 566.

¹²² Nurettin Turgay, *İlmî Tefsir*, Diyanet İlmî Dergi, Cilt: 38, Sayı: 1, Ocak-Şubat-Mart, 2002, s. 101.

¹²³ Eren, *Bilimsel Tefsir Metodolojisi*, s. 561.

¹²⁴ Karşlı, *Kur'ân'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülahazalar*, s. 450.

¹²⁵ Muhammed Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tunus, 1984, I, s. 44-45; Kırca, *Kur'ân ve Tabii Bilimler*, s. 91.

Dilin yapısı, gelişimi ve değişiminin dikkate alınmadan ayetlerin yorumlandığı şeklindeki eleştirilere gelince; Kur'ân'ın, indirildiği dönemdeki kavramları kullandığı, onda tenzil sonrası ortaya çıkan hiç bir kavram veya terimin bulunmadığı doğrudur. Fakat Kur'ânî kavramların açıklığını, bazı sakıncaları ve kaygıları gidermek amacıyla sadece indirildiği döneme tahsis etmek de doğru olmaz. Öncelikle böyle bir tahsis, bazı Kur'ânî bilgilerin yerel, yöresel veya tarihsel olduğunu dolayısıyla evrensel bir nitelik taşımadığını ortaya koyar. Bu yaklaşım isabetli bir yaklaşım değildir. Böyle bir tahsis, sadece teorik olarak doğru kabul edilse bile, pratikte yanlışlanmış bir görüştür. Nitekim başta Fıkıh, Kelam ve Tasavvuf olmak üzere pek çok bilim dalının konuları arasına giren ayetlerin veya kavramların ne ölçüde anlam genişlemesi ve daralmasına veya anlam değişmesine tabi tutulduğuna bu alanda yazılan binlerce kitap tanıklık etmektedir.¹²⁶ Dolayısıyla Kur'ân tefsirini herhangi bir zamanın bilim veya felsefesi sınırları içine çekerek fikir ve vicdanları daraltmak doğru değildir. Çünkü vahyin sınırları bilimin sınırlarından çok geniştir.¹²⁷

Benzerinin getirilmesi noktasında Kur'ân'da bazı tehadidlerin (meydan okumaların) yapıldığını biliyoruz. Yapılan tehadidleri Kur'ân'ın nazmı, beyanı ve fesâhatı ile sınırlandırmak isabetli olmaz. Nitekim söz konusu meydan okuma, kıyamete kadar geçerli olduğuna göre bu tehadid ancak gaybî ve tarihî hakikatler, insan ile ilgili bir takım saklı gerçekler veya farklı alanlarda çalışan uzmanların keşifleri ile devam edecektir. Mucize olan bu kitabın i'câzının her çağa uygun bir tarzda olması imkân dâhilindedir. Çağımızın, bilim ve teknolojinin baş döndürücü gelişmelerine tanık olması sebebiyle, Kur'ân'ın bilimsel yönden bir i'câza sahip olabileceği akıldan uzak tutulmamalıdır.¹²⁸

¹²⁶ Kırca, *Kur'ân ve Tabii Bilimler*, s. 88-89.

¹²⁷ Karlı, *Kur'ân'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülahazalar*, s. 450.

¹²⁸ Abdullah Temizkan, *Bilimsel Tefsire Farklı Bir Yaklaşım: Zağlûl Neccâr Örneği*, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR), Nisan-2018 Cilt:10 Sayı:1 (19)/ April-2018 Volume:10 Issue:1 (19), s. 45.

Kur'ân'ın bir şifre gibi telakki edilerek ele alındığı eleştirisine gelince; Kur'ân'ı anlamak için tıp, astronomi, matematik gibi bilimsel verilerden istifade etmek başkadır; her icat edilen yeni buluşu Kur'ân'a mal etmek, "bu zaten Kur'ân'da da var, Kur'ân bunu 1400 sene önceden haber vermiş" demek başkadır. Bu bakımdan ayetlerin anlaşılmasında kendisinden istifade edilen bilimsel gelişmeleri araç olarak kabul etmek doğru bir yaklaşım tarzıdır. Öte yandan onları amaç haline getirip Kur'ân'ın bunlara çok gizli şifre ve remizlerle işaret ettiğini savunmak ve bu hususta kabul edilmesi mümkün olmayan yanlışlara düşmek ne onun amacına ve muhtevasına ne de tefsirin ilkelerine uymaktadır.¹²⁹ Bununla birlikte Kur'ân'da öyle gerçekler var ki, bilim onları henüz keşfetmiş değildir. Yedi kat sema ve karıncaların konuşması gibi. Bir gün bilim bunları keşfedince, bunların Kur'ân'da bulunduğunu söylemeyecek miyiz? Kur'ân bu gerçekleri bize bildirmekte, fakat nasıllığını açıklamamaktadır. Nedenleri ve nasıllığının araştırılmasını insanlara bırakmaktadır. İnsan-eşya ilişkisine ait konularla diğer konulara ait Kur'ân mantığının tespit edilmesi bu problemlerin çözümünde önemli bir anahtar olacaktır.¹³⁰ Dolayısıyla bilimsel tefsir; bilimi, modernizmi veya diğer çağdaş yöntemleri ön plana çıkartarak Kur'ân'ı devre dışı bırakma şeklinde algılanmamalıdır. Bununla birlikte her tefsir akımında olduğu gibi, az-çok bazı hataların yapılmış olması normal karşılanmalıdır. Hatayı, dinde veya bilimde arama yerine insanda aramak gerekir. Çünkü hatayı yapan din ve bilim değil, insanın bizzat kendisidir. Bu ayırımın iyi yapılması gerekir.¹³¹

Sonuç

Yüce Allah, "ayakta dururken, otururken ve uzanırken (kısaca her zaman) O'nu ananları, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünenleri" nazara vererek, bu özelliklere sahip olan kul-

¹²⁹ Tiyek, *Kur'ân'ın Sabiteleri ve Bilimsel Tefsire Bakış*, Bildiriler Kitabı III, s. 113-114.

¹³⁰ Kırcı, *İlmî Tefsîr Ekolünün Problemleri*, s. 198.

¹³¹ Kırcı, *Kur'ân ve Tabii Bilimler*, s. 85.

larını taltif ettiğini yukarıda beyan etmiştik. Malumdur ki bir kimse, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında iyiden iyiye düşününce birtakım neticelere ulaşır. Ulaşılan bu neticeler bir yönüyle Yüce Allah'ın birliğine, kudret ve azametine işaret eden hakikatlerdir, bir yönüyle de "bilimsel bilgi" olarak adlandırılan verilerdir. Çünkü bilimsel bilgi denilen şey, "birtakım gözlem, deney ve düşünme faaliyeti sonucunda tabiattaki varlıklardan elde edilen bilgilerden" başka bir şey değildir. Yüce Allah'ın varlık, birlik ve iradesine "göz kapamaksızın ve inkâr etmeksizin" tabiattan elde her bilgi kayda değer olup dikkate alınmalıdır. Bu tür bilgiler, pek çok alanda olduğu gibi Kur'ân'ın tefsirinde de ibrete şayan birer araç olarak kullanılabilir. Bunda bir sakınca yoktur.

Dikkat edilmesi gereken ikinci bir nokta da şudur; doğruluğu, faydalılığı ve geçerliliği her ne kadar zahiren sağlam görünüyorsa bile "kaynağı, hangi yöntem veya yöntemlerle elde edildiği, kim tarafından ve ne amaçla elde edildiği belli olmayan bilgilerin" Kur'ân'ın tefsirinde kullanılması uygun değildir. İslam'a göre bilginin kendisi kadar, onu elde eden kişi, bu kişinin onu elde ediş biçimi, nereden ve hangi gaye ile elde ettiği de son derece önemlidir. Müslüman, her duyduğu şeyin peşinden koşmaz ve her sesin ardından sürüklenmez. Hadislerin tedvini döneminde ortaya konan "cerh ve tadil" ilkelerini incelediğimiz zaman; "bilgi toplama" işinin ne denli sıkı tutulduğunu açıkça görürüz. Şüphesiz Kur'ân tefsirinde de aynı duruşun sergilenmesi önem arz etmektedir. Bu noktada belli bir usul, yol veya yöntemin teşekkül ettirilmesi, ortaya çıkan veya çıkabilecek muhtemel aşırılıkların önüne set çekecektir.

Yüce Allah'a inanan bir Müslüman, kâinatı ve içindeki canlı cansız her şeyi O'nun mülkü olarak kabul eder. Hiçbir şeye kayıtsız kalmaz. Kâinattaki unsurlar üzerinde usulüne uygun olarak yapılan her türlü düşünme, inceleme ve deney faaliyetiyle ortaya çıkan keşif, icat ve bilgileri; bunların neticesinde oluşan ilimleri ve bilim dallarını "kendi yitirilmiş malı" olarak görür. Bunlara bigâne kalmaz. Yüce Allah'ın adeta birer kelime-

leri hükmünde olan varlık âlemine bakar ve onlar üzerinde derin bir şekilde tefekkür eder. Yeryüzündeki bütün ağaçların kalem, denizlerin ise mürekkep olup O'nun kelimelerini yazmaya kalkışması halinde, bu denizlerin tükeneyeceğini fakat O'nun kelimelerinin asla bitmeyeceğini bilir. Bu bilinçle fikir ve düşünce sistemleri üretir. Herhangi bir çağın veya dönemin bilimsel sıçramaları karşısında umutsuzluğa düşmez, korkmaz ve sarsılmaz. Kendisini hakir görmez. Müslümanlık kimliğine zarar verme ihtimali olan hizip, ideoloji veya akımlara kapılmaz. Kendi rabbinin mülkü olan bu kâinatta her türlü bilgi kaynağını elinde bulundurmaya gayret eder ve bunları gerekli gördüğünde başta tefsir olmak üzere her alanda kullanır.

Kaynaklar

- Abbas, Fadl Hasan, *İ'câzu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Furkân, Amman, 1991.
- Akbaş, Ahmet, *Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri*, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016/3 yıl: 7 cilt: VII sayı: 15.
- Atay, Hüseyin, *Modern İlim ve Kur'ân-ı Kerim İlişkisinde Metod*, Diyanet Dergisi, C. 18, Sayı, 5, Eylül-Ekim, 1979.
- Ateş, Abdurrahman, *Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, II, (2002), Sayı: 4.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru İbn Hazm, Kâhire, 2008/1429.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, Ankara, 2009.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1985.
- Craig, William Lane, *Bilim ve Din Arasındaki İlişki Nedir? (What is the Relation between Science and Religion?)* Kader, Cilt: 15, Sayı: 3, 2017, (Çev: Mehmet Malkoç).
- Çilingir, Lokman, *Bilimin Doğası ve Öğretimi* (1. Bölüm: *Bilim Felsefesi*).
- Eren, Cüneyt, *Bilimsel Tefsir Metodolojisi*, İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'elesi-I, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları, 1-15, İs-

- tanbul, 2005.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1394/1974, (trc; Ahmed Serdaroglu).
- Gördük, Yunus Emre, *Bilimsel Tefsir ve 20. Yüzyıldaki Meşhur Temsilcileri Perspektifinden Hasan Basri Çantay'ın Açıklamalı Meâli*, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yıl: 2014/2, Sayı: 33.
- Güllüce, Veysel, *İbn Rüşd'ün Eserlerindeki Bilimsel Tefsir Örnekleri*, Diyanet İlmî Dergi, Cilt: 48, Sayı: 3, Temmuz - Ağustos - Eylül, 2012.
- Hımsî, Na'im, *Fikretü İ'câzi'l-Kur'an*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1400/1980.
- Hülî, Emîn, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod*, Kur'an Kitaplığı, Ankara, 2001, (Trc: Mevlüt Güngör).
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tunus, 1984.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru Tayyibe, Riyâd, 1997/1418.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Sünen-u İbn Mâce*, Dâru'l-Marife, Beyrût, 1998/1419.
- İsfehânî, Râgıb, *el-Müfredât*, Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâzî, ysz., tsz.
- Karşlı, İbrahim Hilmi, *Kur'an'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülâhazalar*, Diyanet İlmî Dergi (Kur'an Özel Sayısı), Ankara, 2012.
- Kaya, Mehmet, *Bilimsel Tefsir ve Değişim*, Mütetekkir, (Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 5, Haziran 2016.
- Kırca, Celal, *Kur'an-ı Kerim'in Tefsiri ve İlimlerle Olan Münasebeti*, İslam Medeniyeti Mecmuası, H. 1401, Cilt: V, Sayı: 2.
- Kırca, Celal, *Kur'an ve Modern İlimler*, Diyanet Dergisi, DİB Yayınları, 1984, Cilt: XX, Sayı: 2.
- Kırca, Celal, *İlmî Tefsîr Ekolünün Problemleri*, Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu, Samsun, 1989.
- Kırca, Celal, *Kur'an ve Bilim*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996.
- Kırca, Celal, *Kur'an ve Tabii Bilimler*, Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar

- Dergisi, Nisan, Mayıs, Haziran, 1999, Sayı: 16, 17, 18.
- Köroğlu, Cemile Zehra & Köroğlu, Muhammet Ali, *Bilim Kavramının Gelişimi ve Günümüz Sosyal Bilimleri Üzerine*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 25, 2016.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru 'Âlemi'l-Kutub, Riyâd, 1423/2003.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc, *Sahîhu'l-Müslim*, Dâru İbn Hazm, Kâhire, 2008/1429
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâmî Bilim Nedir?*, İslâmî Araştırmalar Cilt: 7, Sayı: 1, Kış Dönemi, 1993-94, (Çev: Mevlüt Uyanık).
- Neccâr, Zağlûl, *Min Âyâti'l-Î'câzi'l-İlmî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetu's-Şurûk, Kâhire, 1433/2012, (Takt: Ahmed Ferrâc).
- Neccâr, Zağlûl, *Tefsiru'l-Âyâti'l-Kevniyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetu's-Şurûk, Kâhire, 1428/2008.
- Özel, Recep Orhan, *Elmahlı Hamdi Yazır'ın Bilimsel Tefsir Anlayışı*, Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -II, İlim Yayma Vakfı, Kur'ân ve Tefsir Akademisi.
- Râzî, Ebû Abdillâh Ebu'l-Fadl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2013.
- Russell, Bertrand, *Din İle Bilim*, Say Yayınları, İstanbul, 1994, (Trc. Akşit Göktürk).
- Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celaleddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İbn Kesîr, Beyrût, 1427/2006.
- Şatbî, Ebû İshak, *el-Muvafakat*, Dâru İbn Affan, Hubr, Suudi Arabistan, 1997/1417.
- Şimşek, Mehmet Sait, *İlmî Tefsîr Üzerine*, Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu, Samsun, 1989.
- Şimşek, Mehmet Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 2011.
- Tantâvî, Cevherî el-Mısırî, *el-Cevâhir fi Tefsîri'l-Kur'ân*, (Mustafa el-Bâbî el-Halebî 1352 Baskısı), I-XXV.
- Temizkan, Abdullah, *Bilimsel Tefsire Farklı Bir Yaklaşım: Zağlûl Neccâr*

Örneği, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR), Nisan-2018 Cilt:10 Sayı:1 (19)/April-2018 Volume:10 Issue:1 (19).

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünen-u Tirmizî*, Dâru'l-Marife, Beyrût, 2002/1423.

Tiyek, Fatih, *Kur'ân'ın Sabiteleri ve Tefsirin Yöntemi Çerçevesinde Bilimsel Tefsire Bakış*, V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı III.

Topaloğlu, Fatih, *Modern Bilim Üzerine Bir Eleştiri*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 36, Erzurum, 2011.

Turgay, Nurettin, *İlmî Tefsir*, Diyanet İlmi Dergi, Cilt: 38, Sayı: 1, Ocak-Şubat-Mart, 2002.

Yıldırım, Cemal, *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.

Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Mufessîrûn*, Mektebetu Vehbe, Kâhire, 2000.

Zerkeşi, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru't-Turâs, Kâhire, tsz.